

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Marek Jandák

Česká reflexe arménské otázky (1878 – 1925)

Rozhořčení diváci, popírači a hrdina

The Reflection of the Armenian Question (1878 – 1925)

An Outraged Audience, the Deniers and a Hero

Vedoucí práce – prof. PhDr. Lud'a Klusáková, CSc.

Praha 2014

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval paní prof. PhDr. Ludě Klusákové, CSc. nejen za odborné vedení mé práce, ale také za mnoho podnětných rad a příjemnou spolupráci.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Radovesnicích I dne

podpis

Klíčová slova

Arménie; Osmanská říše; arménská genocida; Karel Hansa; Abdül Hamid II

Key words

Armenia; Ottoman Empire; Armenian Genocide; Karel Hansa; Abdül Hamid II

Abstrakt

Tématem mé bakalářské je analýza česká reflexe arménské otázky v klíčových letech 1878 – 1925. V úvodní části se soustředí na obraz Arménů a Turků v českém veřejném prostoru obecně. Další kapitola se zabývá měnícím se obrazem násilí páchaného na Arménech v Osmanské říši v deníku *Národní politika*. V závěrečné části se věnuji dílu českého cestovatele a humanisty Karla Hansy.

Zkoumání *Národní politiky* se zaměřuje přístup periodika k masovému násilí a humanitárním problémům, který je zkoumán za pomoci textové, kvantitativní a obsahové analýzy. Kapitola 4 o Karlu Hansovi je zpracována spíše narativní formou, analýza jeho příběhu je antropologická a rovněž obsahová. Pozornost je v obou případech soustředěna na fenomén lhostejnosti nebo naopak aktivní pomoci v době genocidy či humanitární krize s přihlédnutím ke studii amerického psychologa Paula Slovic s podtitulem *Psychická otupělost a genocida*.

Z výzkumu *Národní politiky* vyplynulo, že česká veřejnost byla značně pasivní a zahraniční zpravodajství bylo nepůvodní a ve vleku světových agentur. Česká kolektivní paměť byla navíc poznamenána zamlčováním a popíráním arménské genocidy v době první světové války rakousko-uherskými autoritami. Naproti tomu Karel Hansa prokázal neobyčejné osobní odhodlání ve své práci pro arménské sirotky jak přímo v Sýrii s pracovníky humanitární organizace American Near East Relief, tak i po svém návratu do Československa.

Abstract

This bachelor thesis is devoted to the analysis of reflection of the Armenian Question in crucial years 1878 – 1925. The main aim is to examine one historical issue on different levels with use of two case studies demanding different methodological approach.

The opening chapter is focusing on the image of Armenians and Turks in Czech public sphere. The second part of my thesis is dealing with changing image of violence committed on Armenian population in the late Ottoman Empire in the Czech language daily *Národní politika*. In the third chapter I am paying attention to the writings of Czech traveler and humanist Karel Hansa.

My study of the journal *Národní listy* is focusing on approach of the newspaper to mass violence and humanitarian problems and it takes a form of textual, quantitative and contents analysis. The chapter 4 about Karel Hansa is worked out in a narrative style with use of anthropological approach. My attention in both cases is focusing on phenomena of indifference or active help in the time of genocide and humanitarian crises through a prism of study with subtitle *Psychic numbing and genocide* by American psychologist Paul Slovic.

Outcome of my research of *Národní politika* journal is that Czech society was remarkably passive and world news in the newspaper were quite unoriginal, usually following information from major news agencies. In addition Czech collective memory was affected by Armenian Genocide denial by Austro-Hungarian authorities during the First World War. On the other hand the character of Karel Hansa is a striking example of very strong commitment to philanthropy addressed to Armenian orphans in Syria in collaboration with the aid workers of the American Near East Relief in which he continued after his return to Czechoslovakia.

Obsah

1. Na co se budeme ptát?	7
2. Obraz Arménů a Turků v českém prostředí	11
3. Národní politika	15
3.1 Hamídijské masakry	15
3.2 Arménská genocida	23
3.3 Československo a arménská otázka	26
3.4 Kvantitativní analýza	31
3.5 Psychická otupělost a arménské ukrutnosti.....	37
4. Karel Hansa	41
4.1 Hansovy publikace spjaté s arménskou genocidou	41
4.2 Velká cesta	42
4.3 Práce pro arménské sirotky v Československu.....	51
4.4 Osobnost	52
4.5 Motivy filantropické činnosti	56
4.6 Dílo Karla Hansy ve světle studie Paula Slovice	58
5. Závěr	59
6. Bibliografie	60
6.1 Prameny	60
6.1.1 Periodika	60
6.1.2 Knihy	60
6.2 Literatura	61

1. Na co se budeme ptát?

V paměti mi uvízl jeden výrok mého oblíbeného filozofa Daniela Dennetta. Dennett na začátku jedné ze svých přednášek poznamenal banální věc: „Nemá-li smysl dělat nějakou práci, nemá ani smysl ji dělat pořádně.“ Sdílel jsem nadšeně tento citát, který mě tolik nadchl svou jednoduchostí a prozíravostí, na facebooku. Můj dlouholetý kamarád, punkáč a dělník ve strojírenském průmyslu, mé nadšení nesdílel a okomentoval citát slovy: „To je snad logický!“ Patrně to pro něj bylo jen zbytečné konstatováním něčeho naprosto samozřejmého.

Zdá se, jakoby lidem vně univerzitního prostředí chyběla zkušenost prací, na níž si oni sami nebo jejich známí dali nad míru záležet, ale jejíž smysl a účelnost jsou přinejmenším diskutabilní a je často ospravedlňován naivní vírou v automatickou hodnotnost všeho, co splňuje vědecké parametry, proto lidem vně akademické půdy uchází Dennettova pointa. (Dodal bych na jejich obhajobu, že jim absence takových zkušeností slouží spíše ke cti nežli naopak.) Náš čas a naše prostředky jsou omezené, proto je ve světě, kde je utrpení denním chlebem značné části lidstva, účelné využívání těchto zdrojů také morální otázkou.

Ale nač takový „oslí můstek“ k tématu, jež se zdá býti smysluplným nad vší pochybnost? Co může být smysluplnější než studium mechanismů hromadného násilí a genocidy, abychom jim mohli v budoucnosti zabránit?

Myšlenka se to zdá být na první pohled správná, ale obstojí i při bližším ohledání? V 80. a 90. letech se okolo této idey etabloval celý nový obor, „studia genocidy“. Vznikly odborné časopisy jako *Holocaust and Genocide Studies* (1987),¹ *Journal of Genocide Research* (1999)² anebo *Genocide Studies and Prevention* (2006).³ Páteří mladého oboru se staly organizace, jakými jsou *International Association of Genocide Scholars* (IAGS, 1994) nebo *International Network of Genocide Scholars* (INoGS, 2005).

Za léta existence těchto institucí bylo dohromady publikováno přinejmenším mnoho set knih a odborných článků. Na poli studia genocidy se realizovala nejedna úspěšná a respektovaná kariéra. Profesionální studium genocidy nepochybně nese zásluhu na alespoň částečném symbolickém vyrovnání se s polozapomenutými kapitolami moderní historie, jakými jsou například genocidy v koloniální Africe nebo právě ta v Arménii, na níž se zaměříme my. Kamenem úrazu je však přínos vědeckého výzkumu při prevenci zločinům proti lidskosti. Na stranách *Journal of Genocide Research* se k této otázce v roce 2006 otevřeně vyjádřil německý historik Dominik J. Schaller:

¹ Periodikum Muzea holocaustu ve Spojených státech.

² Periodikum INoGS.

³ Periodikum IAGS.

Kdykoli hovořím s přáteli nebo se členy své rozšířené rodiny o mých akademických zájmech, cítím, že se moji souputníci v hovoru chovají spíše rozpačitě nebo odpovídají se směsicí údivu a obdivu. (...) Nevidí ve mně jen badatele, ale také obránce lidských práv, někoho, kdo bojuje proti genocidě a chce v celosvětovém měřítku ukončit etnickou a rasovou diskriminaci. Tyto cíle dozajista mají smysl a jsou hodné respektu, ale nedomnívám se, že by moje akademické aktivity a publikační činnost mohly nějak skutečně přispět k jejich naplnění.⁴

Toto prohlášení je, dle mého názoru, upřímným přiznáním selhání oboru v prevenci nových zločinů proti lidskosti, přestože prevence je jedním z jeho deklarovaných cílů. Schaller také čestně odmítá nezaslouženou úctu, které se někdy dostává badatelům na poli studia genocid. Současné snahy o prevenci ztroskotávají na politické nevěli, nadřazování partikulárních státních zájmů nad zásadami humanity, netečnosti světové veřejnosti ke zločinům proti lidskosti a na institucích OSN, které postrádají větší reálnou moc. Nic tuto skutečnost neodkrývá lépe než nedávné genocidy ve Rwandě a Dárfúru. Oběma mohlo být zabráněno za použití relativně skromných prostředků, ale k rozhodnému kroku nedošlo, navzdory tomu, že celý svět věděl, co se odehrávalo. Různá odborná „poučení z historie“, ba dokonce ani tak významný právní dokument, jakým je konvence OSN o prevenci a trestání zločinu genocidy (1948) nezafungovaly. V praktické politice jsou badatelé bezmocní, zdá se, jakoby fungovali ve společnosti spíše jako nástroj letmé výčitky svědomí a občasných záchvatů mírného flagelantství za smrti lidí, jejichž vraždy jsme se rozhodli ignorovat.

Toto zjištění nás přivádí před naléhavou otázkou po morálním ospravedlnění historiografie genocid. Je skutečně užitečné sepsat stohy knih o hromadném vraždění nebo bychom raději měli svou energii investovat jinde a lépe? Nebudou budoucí badatelé ve skrytu duše rádi za nové genocidy jako za zdroj pracovního uplatnění? Mám pochyby o smyslu toho, co dělám, a neznám na ně jednoduchou odpověď.

Domnívám se, že studia genocidy vyžadují určitou míru aktivismu, aby obhájila svou morálnost. Schaller ve vztahu k aktivismu varoval před „nebezpečím podlehnoutí kouzlu politice (paměti)“. Nesmíme „přivírat jedno oko“, jak říká, ani nad chováním té strany, která v příběhu figuruje jako oběť. Míra snesitelného aktivismu je podle něho na diskusi, ale především je nutné si zachovat „kritické dovednosti a vědecké standardy.“⁵ Souhlasím se Schallerem. Je bezpodmínečně nutné zachovat si objektivitu a nestrannost. Jak napsal již Geogre Orwell v roce 1943 o „zvěrstvech“ ve svém podnětném eseji *Ohlédnutí se za španělskou občanskou válkou*:

⁴ Schaller, *From the Editor(s): Genocide research, preventionism and politics of memory – a personal note*, Journal of Genocide Research (2006), s. 245.

⁵ Tamtéž, s. 247.

Co mne však ohromilo – a nepřestává mě ohromovat dodnes – je skutečnost, že zvěrstva jsou považována za věrohodná či nevěrohodná čistě podle politického zaměření. Každý věří na zvěrstva nepřítele a nevěří, že by se jich dopouštěla vlastní strana, aniž by se kdo pokoušel zkoumat důkazy.⁶

Všechny naše etnocentrické geny křičí ze všech sil, že: „Oni jsou ti špatní a my ti dobří.“⁷ Evoluce nás geneticky vybavila pro život svázaný s relativně malou skupinou, proto jsme náchylní věřit každé zprávě o zvěrstvech těch druhých a více než neochotní odsoudit za stejné zločiny naši vlastní skupinu. Tento vrozený pud nám může pomoci přemoci pouze kritický přístup striktně vycházející z důkazů a opřený o silné instituce.

Nezaměňoval bych ovšem politiku samotnou se ztrátou kritického úsudku. Studium genocidy je ospravedlňováno předcházením budoucím hrůzám; takové ospravedlnění má v praxi i politické přesahy a nejen to. Samotné výzkumy se dotýkají politicky velmi, velmi citlivých témat. Badatel zabývající se genocidou se téměř nevyhnutelně ocitá uprostřed prostředí přímo nabitého politikou. Abych uvedl příklady autorů, s jejich prací jsem měl tu čest se blíže seznámit, a kteří byli kvůli výstupům své vědecké práce ohrožováni dokonce i na životě.

Prvním z nich je Taner Akçam, turecký historik, který se snaží prezentovat arménskou genocidu turecké i světové veřejnosti jako zločin proti lidskosti. Druhým je Ilan Pappé, řazený mezi izraelské „nové historiky“, autor knihy *Etnické čištění Palestiny*,⁸ která politiku Izraele z roku 1948 vykresluje jako morálně nepřijatelnou. Oba dva se setkávali s obviněními ze zrady vlastní země, šikanou i výhrůzkami smrti.

Angažovat se proti státní lži v politicky kontroverzních sporech není nevědecké, ba naopak. Záleží pak na každém badateli, aby si dokázal udržet vědeckých standardů i ve vypjatých situacích. Odvaha stát si za zjištěními svého výzkumu musí být ceněna. Právě starost o to neušpinit akademickou půdu kontroverzními tématy je v tomto směru velmi nebezpečná a nahrává tiché konformitě tam, kde jsou zločiny proti lidskosti popírány. Ilan Pappé se na své pražské přednášce na počátku května 2013 vyjádřil v tom smyslu, že odvážných lidí je málo a to i mezi intelektuály, a že bychom se neměli skrývat v závětrří akademických zdí.⁹

⁶ George Orwell, *Hold Katalánsku a Ohlédnutí se za španělskou občanskou válkou*, Odeon, Praha 1991, 2. kapitola, s. 200. V originále *Looking Back on the Spanish War* (1943). Český esej vyšel také ve výboru: *Uvnitř velryby a jiné eseje*, Atlantis, Brno 1997.

⁷ Srov. Tesař, *Etnické konflikty* (2007).

⁸ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld, London 2007.

Mé téma však není kontroverzní ani odvážné, předešlou částí úvodu jsem se pouze snažil zasadit jeho otázky do širšího kontextu, který mě inspiroval k jejich kladení. Zároveň jsem chtěl otevřeně projevit pochyby nad smyslem svého snažení vůbec.

Stěžejními událostmi zkoumaného období, na něž se budeme soustředit, byly hamídijské masakry (1894 – 1897) a arménská genocida (1915 – 1916).

V první kapitole si nastíníme, jakým způsobem a jak hojně byla arménská otázka v Osmanské říši prezentována v české literatuře, tisku, učebnicích a encyklopediích a jaký byl obraz Arménů a Turků v českojazyčném prostředí. Záměrem kapitoly je podat zastřešující úvod ke dvěma případovým studiím.

První z nich je zaměřena na obraz arménské otázky v deníku *Národní politika* od sklonku 80. let 19. století až do konce 20. let 20. století. Důraz přitom bude kladen na komparaci tří významných období, totiž na bezprostřední reakci na hamídijské masakry, zpravodajství o arménské otázce během první světové války a na zpětnou reflexi událostí po rozpadu habsburské monarchie. Budeme se ptát na obsah, četnost, úplnost umístění v deníku novinových zpráv, také nás bude zajímat jazyk, který tehdy reprezentoval zločiny proti lidskosti. Hlavními tématy této studie budou analýza charakteru zpráv a míry humanitárních aktivit a aktivismu na české straně. Za mnohé podnětné otázky vděčím článku Paula Slovice *Psychické otupění a genocida*.

Druhá případová studie si bere za cíl prozkoumat aktivity a především motivace českého cestovatele a humanisty Karla Hansy, který organizoval ve spolupráci s Českým červeným křížem pomoc arménským sirotkům.

Společným tématem obou studií je humanitární pomoc a hledání odpovědi na otázku proč byla poskytována anebo proč chyběla. Forma obou studií je velmi odlišná, což vychází především z povahy pramenů samotných. První se zabývá mnoha texty od většinou anonymních autorů, jejichž články vycházely v *Národní politice* za velmi dlouhé období a druhá se skládá především z životopisu jediného muže a jeho zážitků za necelý rok. Na první pohled se tato kombinace může zdát nesoudržná, nicméně se domnívám, že náš pohled na dané téma obohacuje a účinně nás zbavuje implicitní iluze, že téma může být objektivně uchopeno z jedné správně perspektivy.

2. Obraz Arménů a Turků v českém prostředí

*Kolik lidí si uvědomuje, když mluví o Turecku a Turcích, že na světě není žádné takové místo ani žádný takový národ...?*¹⁰

sir Mark Sykes

Česká veřejnost si na sklonku existence Osmanské říše tuto skutečnost neuvědomovala, anebo to alespoň nedávala příliš najevo. Turecko bylo pro ni synonymem pro Osmanskou říši a Turek pojmenováním jejího obyvatele, ačkoliv turecky mluvící poddaní tvořili v říši menšinu a značná část z nich měla neturecké kořeny. S povědomím o společné identitě to bylo u „Turků“ ještě horší. Turecký národ prakticky vznikl až po zřízení republiky, po roce 1923. To však nic nemění na tom, že obraz „Turecka“ a „Turků“ byl v české společnosti pevně ustálený již dávno před tím.

Vztahy s Turky byly od raného novověku především nepřátelské. Turek byl mohamedán, vyloučený z pospolitosti křesťanské Evropy. Již od dob Václava Budovce z Budova a jeho *Antikoránu* (1616), jehož celý titul zní: *Antialkorán, to jest mocní a nepřemožení důvodové toho, že Alkorán turecký z ďábla posel, a to původem ariánů a vědomým proti Duchu svatému rouháním*,¹¹ se Češi vymezovali vůči muslimům negativně. Na přelomu 19. a 20. století dávno opadlo náboženské zanícení a Turecko přestalo být vnímáno jako bezprostřední hrozba. Stereotyp strašlivého Turka nahradil jiný, ono dobře známé, dodnes používané, rčení o „tureckém hospodářství“. Podle studie Petra Pabiana byla převládajícím obrazem islámu u českých intelektuálů, kteří navštívili Turecko, směsice opovržení, touhy po asimilaci islámu a neznalosti.¹² Při své práci jsem se také mnohokrát setkal s topoi o „mohamedánském fanatismu“.¹³ Negativní odsudky Turků můžeme nalézt například i v cestopise Svatopluka Čecha:

*Onde baví se dvě malá turecká děvčata v pestrých kalhotách způsobem méně nevinným: jedna drží za uši hubeného, pocuchaného psíka a druhá bije do něho nemilosrdně klackem. Pes řve žalostně a děvčata se smějí. Mnohé podobné výjevy přesvědčili mne, že vězí divoká ukrutnost hluboko v turecké krvi a že propukává již při nejtěplejší mládeži v ohyzdné květy.*¹⁴

¹⁰ Sir Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, Macmillian, London 1915, s. 2. Citováno v: Fromkin, *A Peace to End All Peace* (2001).

¹¹ Václav Budovec z Budova, *Antikorán*, Odeon, Praha 1989.

¹² Pabian, *Islam in Czech Travel Literature of the Nineteenth Century*, in: Klusáková (editor), "We" and "the Others", Karolinum, Prague 2004. Pabian pracoval se vzorkem zahrnujícím skutečně významné osobnosti českého veřejného života: Jaroslava Nerudu, Vítězslava Háška a F. X. Kryštůvka.

¹³ Například: Toužimský, *O říši osmanské* (1877), s. 4. Také jej užíval Karel Hansa, objevilo se několikrát v *Národní politice* atd.

¹⁴ Čech, *Upomínky z východu* (1885), s. 185.

V učebnicích dějepisu a zeměpisu v té době převažoval obraz Osmanské říše jako zaostalé a utlačovatelské, což zapadalo do konceptů o západní nadřazenosti; například v učebnici zeměpisu se studenti mohli dočíst, že: „Čím vyspělejší národ, tím je jeho náboženství ušlechtilější.“¹⁵ a na jiném místě zase, že: „Ariové (...) – Národové indoevropští stojí na nejvyšším stupni duševního a morálního vývoje, opanovávají a zušlechťují všechna ostatní plemena.“¹⁶ O Turcích komplexněji pojednává stejná učebnice: „Turek je fatalista. Je vážný, žertuje jen zřídka, k chudým je dobročinný, vlídný i k otrokům. Jen křesťané z této lásky jsou vyloučeni.“¹⁷ Učebnice dějepisu zase nabízely naivní pohled na osmanskou ekonomiku: „Úpadek panství tureckého byl následek špatného hospodaření úředníkův a utiskování křesťanských poddaných.“¹⁸

Postavení Arménů bylo v českých očích lepší. Byli to přeci jen souvěrci, ačkoliv při pojednávání o jejich „prohnanosti“ jsme se mohli setkat i s obratem: „Armén je sice křesťan, ale...“.¹⁹ Čechy často vzpomínané přísloví pravilo: „Žid umí ošidit tři křesťany a Řek tři Židy, ale Armén tři Řeky.“²⁰ Dalším výrazným prvkem, který nás bude zajímat ze všeho nejvíce, bylo hromadné násilí páchané na Arménech a obraz Arména jako utlačovaného, hodného sympatií a podpory. Známý český cestovatel, Josef Kořenský, nazval kapitolu své knihy věnovanou Arménii „Země tureckých ukrutností“.²¹ V českém překladu také vyšla sbírka povídek na téma hamídijských masakrů od arménského spisovatele a politika Avetise Aharoniana pod názvem *Obrázky z tureckého Arménska*.²²

Povědomí o „pronásledování“ Arménů bylo u českých současníků rozšířené, o čemž svědčí i to, že se dostávalo jak do populárních *Humoristických listů*,²³ tak do různých přirovnání o útlaku. Takto například popisovala *Národní politika* násilí páchané maďarskými četníky na Slovácích:

Opět prolita krev na uherském Slovácku. Hotovými mučedníky jsou uherští Slováci. Poměry, v nichž žijí, jsou již tak hrozné, že podobají se pomalu trýzním, které zakoušeti musejí Arméni v Turecku. Nepřeháníme, tvrdíme to, neboť zjištěné události nám dávají za pravdu. Během nedlouhé doby na dvou místech prolita krev slovenská!²⁴

¹⁵ Železný, *Obchodní zeměpis pro obchodní školy dvoutřídní a ústavy příbuzné* (1920), s. 50.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, s. 156.

¹⁸ Gebauerová – Jiráková – Reitler, *Dějepis pro školy měšťanské* (1910), s. 48.

¹⁹ Například: *Národní politika*, 10. 11. 1895, příloha, 13. ročník, 311. číslo, s. 23. Pasáž v úplnosti citována v kapitole hamídijské masakry.

²⁰ Například: Kořenský, *Asie* (po roce 1920 – 1922), s. 205. Jednalo se o zdaleka nejrozšířenější topoi o Arménech.

²¹ Tamtéž, s. 204.

²² Aharonian, *Obrázky z tureckého Arménska* (1903).

²³ *Humoristické listy*, 14. 12. 1894, s. 2: „Arméni jsou stále týráni, a jdou-li si stěžovat, ukážou jim Turci záda. Patrně je tyto zase už svrbí.“ 4. 1. 1895, s. 3; 25. 10. 1895 s. 2; 4. 9. 1896, s. 2; 10. 1. 1896 s. 6, 23. 10 1897, s. 1.

²⁴ *Národní politika*, 22. 10. 1896, ran. vyd., s. 3.

Po skončení první světové války dokonce český tisk žáril na pozornost, které se dostávalo v zahraničí arménské a židovské otázce.²⁵

Vedle těchto veskrze aktuálních obrazů Češi spatřovali v Arménii také její historii sahající až k biblickému mýtu o přistání Noemovy archy u vrcholu mocné hory Ararat v samém jejím srdci. Prastará arménská historie byla asociována s Eufратem, Tigridem a starověkými civilizacemi, ale také s křesťanskou tradicí, cizími vpády a utlačováním.²⁶ V cestopisné literatuře a encyklopediích se pak objevovaly i decentnější, etnologicky laděné stereotypy Arména:

Armén jest osmahlý, výrazné tváře, středního vzrůstu; vyniká pracovitostí a vyvinutým smyslem pro praktický život a přitom je mírnější než jiní domorodci kavkazští. Snadno osvojuje si mravy a vzdělanost evropskou. Život rodinný jest patriarchální, ačkoli ne v té míře jako u ostatních Asiatů. Žena jest vážená a požívá týchž práv jako muž. Dívka chodí bez závoje a bez pokrývky na hlavě, jakmile se však vdá, musí choditi hustě zastřena jako Turkyně; nemluví ve společnosti ani slova a dorozumívá se pouze posunky; teprve když má dítky, nabývá zvolna práv a stává se pravou hospodyní. Vdova nastupuje všechna práva po muži. (...) Svazky rodinné jsou velmi těsné.²⁷

Arméni také těžili ze sympatií, kterých požívaly v českém prostředí balkánské národy při svém boji za samostatnost. Češi byli silně ovlivněni panslavismem a hnutím za emancipaci malých národů. Arméni sice nebyli Slovany, ale sdíleli s panslavisty stejného nepřítele – Turecko. V době rusko-turecké války (1877 – 1878) byly sympatie českých vlastenců jasně v ruském táboře. Josef Toužimský ve svém tehdy zveřejněném spisku *O říši osmanské* napsal:

Dějiny osmanské říše nebyly již než bojem za živoření, jež od západní diplomacie bylo uměle podporováno k největší škodě životaschopných křesťanských národů. Avšak konečně nadešli dnové spásy. (...) A roku 1877 počalo opětně Rusko dílo osvobození porobených bratrských nám národů v říši osmanské tenkrát za okolností mnohem příznivějších než kdykoli dříve. Nelze sice zneužívati moc klesající říše Osmanovy, napínající posledních sil a křečovitě vrhající se v boj na život a na smrt, avšak veškerá zuřivost osmanská rozráží a bohdá rozrazí se o nadšené a skálopevné voje ruské. (...)

²⁵ Tamtéž, 27. 3. 1918, ran. vyd., s. 3: „O zájmech Arménů a židovské národnosti přinášejí pařížské listy více zpráv než o záležitostech Čechů.“

²⁶ Kořenský, *Asie* (po roce 1920 – 1922), s. 204 – 206.

²⁷ Fait, *Kavkaz* (1894), s. 84. Obdobně: *Ottův slovník naučný: Druhý díl (Alqueire – Ažušak)*, (1889), s. 746 – 747.

Dnem, kdy letos přestoupily voje ruské Dunaj, nastala nová epocha Východu, epocha osvobození národů od asiatské laviny, jež dlouho svírala je v temném trapném hrobě²⁸.

Až v této válce se nalézají počátky arménské otázky a arménského revolučního hnutí. Evropské velmoci se po skončení rusko-turecké války staly skrze článek 61 Berlínské smlouvy dohlížiteli nad prováděním reforem v Arménii a ochraně Arménů před Kurdy a Čerkesy, k čemuž se v dohodě zavázali Osmané. V 80. letech 19. století pak začalo plíživě narůstat arménské revoluční hnutí, aby se pak osudově střetlo s konzervativním a represivním režimem sultána Abdülhamida II. Pro českého pozorovatele byl pak tento boj součástí širšího obrazu boje malých porobených národů za svobodu proti turecké despotii.

²⁸ Toužimský, *O říši osmanské* (1877), s. 30 – 31.

3. Národní politika

Jak již bylo zmíněno v úvodu, první případová studie bude zaměřena na komparaci tří stěžejních období při utváření obrazu arménské otázky v *Národní politice*. Těmi budou: hamídijské masakry (1. 1. 1894 – 1. 5. 1897), Rakousko-Uhersko ve světové válce (28. 7. 1914 – 3. 11. 1918) a perioda poválečné zpětné reflexe arménské genocidy (4. 11. 1918 – 31. 12. 1920). V první části si nejdříve představíme jednotlivá období a v druhé se budeme věnovat jejich komparaci a analýze.

Případovou sondu do hloubi pouze jednoho deníku jsem zvolil z úsporných důvodů, aby bylo téma na menším vzorku lépe uchopitelné. České deníky orientované na zahraniční zpravodajství navíc většinu své produkce přejímaly z agenturních zpráv, tudíž se v nich odrážel širší diskurz pocházející z mezinárodního prostředí, který často pouze mechanicky tlumočily veřejnost, což otupovalo rozdíly v povaze zpravodajství o arménské otázce napříč jednotlivými českými periodiky.

Národní politika se sama na svých stranách holedbala, že „vychází dvakrát denně, jest ze všech neodvislých časopisů daleko nejrozšířenější a nejvíce čtený list český.“²⁹ Nemusela to být pravda ve všech zkoumaných letech, nicméně tento deník si udržel široký okruh čtenářstva a z tohoto pohledu je reprezentativní. Jeho výhodou je též zřetelná orientace na mezinárodní dění. Frekvence arménské tematiky je v porovnání s dalším podobně zaměřeným velkým deníkem, *Národními listy*, srovnatelná.³⁰

3.1 Hamídijské masakry

Před propuknutím masakrů v polovině 90. let 19. století věnovala *Národní politika* arménské otázce jen velmi okrajovou pozornost. Z kusých a nepůvodních zpráv vyvstává nahodile složený obraz Arménů, jehož součástí byly informace o jejich problematickém vztahu k Rusku, rodícím se revolučním hnutím, persekucích, násilnostech, zatýkání ale také třeba volbě *katholika*.³¹ Z vyznění zpráv samotných není patrná žádná zvláštní náklonnost redakce ani k Arménům, ani k Turkům.

Lehce zvýšený zájem o dění v Osmanské říši v souvislosti s arménskou otázkou lze pozorovat v letech 1893 a 1894; v době, kdy zprávy o masakru v Sasunu v anglickém tisku již přicházely „na

²⁹ *Národní politika*, 10. 11. 1895, příloha, s. 23.

³⁰ Při komparaci jsem využil systému Kramerius (<http://kramerius.nkp.cz/>) a možnosti fulltextového vyhledání v jednotlivých ročnících. Výsledky jsou pouze orientační. Graf č. 1 vychází z částečně odlišných podkladů, které jsou specifikovány v příslušné poznámce.

Titul: rok (počet výsledků při zadání slova „Arméni“)

Národní politika: 1895 (68), 1905 (28), 1915 (5), 1925 (0).

Národní listy: 1895 (85), 1905 (59), 1915 (9), 1925 (4).

³¹ Katholikos, hlava Arménské apoštolské církve se sídlem v Ečmiazdinu v tehdejší ruské části Arménie. Jeho autoritě byli podřízeni arménští patriarchové, včetně konstantinopolského.

denní pořádek“³². Avšak redakce *Národní politiky* patrně nepovažovala události ze západu Arménské vysočiny za atraktivní, situace se radikálně změnila až na samém počátku října 1895, kdy dorazily do Prahy první telegramy o tom, že demonstrace Arménů u sídla Vysoké Porty³³ v Konstantinopoli přerostly ve střety s policií a ty pak následně v hromadné masakry arménských obyvatel metropole. V novinách se objevovaly články o situaci v Cařihradě den po dni. Město na Bosporu bylo centrem celého Blízkého východu, kde se soustředili prominentní diplomaté a novináři. Není divu, že se masakrům v jeho zdech dostávalo pozornosti šokované světové veřejnosti, zato pozdější, ještě krvavější řádění v odlehlých částech říše nemělo proporčně odpovídající ozvěnu v tisku. Tento fakt je logický, avšak je potřebné jej zdůraznit, protože má zásadní vliv na utváření veřejného mínění, které budeme analyzovat v příští kapitole.

Několik příkladů zpráv z Cařihradu:

V Cařihradě panuje neobyčejné rozehvěnění. Mnoho obchodů ve Stanbulu jest zavřeno. Turci pronásledují Armény, zbavují úřadů a služeb a vypuzují z Cařihradu. V úterý v noci při hromadném zatýkání výtržnosti se opakovaly a nabyly děsivých rozměrů. Přes dvě stě osob usmrceno. Žaláře jsou přeplněny. Značný počet zraněných a zabitých Arménů byl dobit bodákem ve vězení nebo na ulicích. Arméni vrhli se v úterý proti kadiūum³⁴ tureckým, svým vyděračstvím a krutostí pověstným, dva zabili. Kule zasáhly i kočáry, v nichž jeli ministři policie a zahraničních věcí. Zoufalství křesťanů a fanaticism mohamedánů. Ve všech ulicích zatýkají se osoby. Kde který Armén se ukáže, vrhají se naň zaptiehové³⁵, nizamové³⁶ nebo mohamedáni a vlekou je do žaláře.

„Daily News“ potvrzují, že v úterý došlo k novým bouřím. Očitý svědek viděl vůz plný mrtvol a mnoho raněných. Sluha anglického konzula byl v ústřední věznici, když tam přivezení 4 mrtví a 8 raněných Arménů. Sluha ten slyšel, jak byl dán rozkaz, aby poranění Arméni byli usmrceni, načež je zaptiehové (turečtí četníci) povraždili. Turci zpozorovavše svědka toho z konsulátu jej pak vyhodili. Anglický kapitán viděl z parníku na Bílém moři útok jízdních zaptiů proti Arménům, z nichž 4 usmrceni. Počet mrtvých nelze udati ani na tu chvíli zjistiti. Softové (mohamedánští

³² Tamtéž, 14. 4. 1893, ran. vyd., s. 2.

³³ Označení osmanské vlády. Demonstrace z 30. září bývá obvykle nazývána u Bab Ali, což je synonymum pro Vysokou Portu.

³⁴ Osmanští soudci.

³⁵ Četníci.

³⁶ Řadoví vojáci.

bohoslovci) procházejí v arménských okresích a napadají s holemi obyvatelstvo. Také v Galatě (přístavním okresu) panuje zděšení. V Cařihradě jest skutečný stav obležení.³⁷

Pochyboval-li kdo o ukrutnostech v Sasunu a jinde v Arménsku, poslední události v Cařihradě ho poučily, jsou-li tak krvavé a děsné výjevy možny před tváří takřka celého světa, co všechno jest teprve možné tam, kam svět nevidí.³⁸

Během měsíce října roku 1895 se začaly šířit násilnosti do osmanských provincií. 10. 10. Informovaly *Národní politika* o masakrech v Trapezuntu, 17. 10. následoval Akhissar, 26. 10. Erzerum a Erzindžan, 28. 10. Bitlis, 30. 10. Zeitun, Maraš a Baiburt a další místa. Hlavní vlna masakrů se přehnala Anatólií v průběhu října, listopadu a doznívala ještě v prosinci. Zprávy o masakrech se staly nejpočetnějším tématem v rámci arménské otázky.³⁹ Redaktoři tlumočili svým čtenářům telegramy, které přicházely z mnoha různých zdrojů. Jejich obsah nebyl konzistentní, ba naopak mnohdy si protiřečily. Například zprávy o pokusech o vyhladovění Arménů, kteří během masakrů zaplnili kostely a chrámy, hledající zde azyl, byly záhy vyvraceny z osmanských vládních zdrojů.⁴⁰ Zprávy o počtu obětí z různých lokalit dostávaly poměrně velký prostor; jejich čísla měla v zásadě stoupající tendenci. První titulky hlásaly, že je v Trapezuntu na 200 povražděných Arménů (10. 10. 1895), pozdější zprávy udávaly 300 (11. 10.), pak opět 200 (13. 10.) a nakonec 600 mrtvých (27. a 28. 10.).⁴¹ Deník informoval také o celkovém počtu obětí, který v polovině listopadu činil 15 000, počátkem prosince pak nejméně 60 000 a v prvních lednových dnech byl již odhadován na 100 000 „povražděných“ a 200 000 „zbavených všech prostředků k životu a nacházejících se v nejtrpnějším nedostatku“.⁴²

³⁷ Tamtéž, 4. 10. 1895, ran. vyd., s. 2.

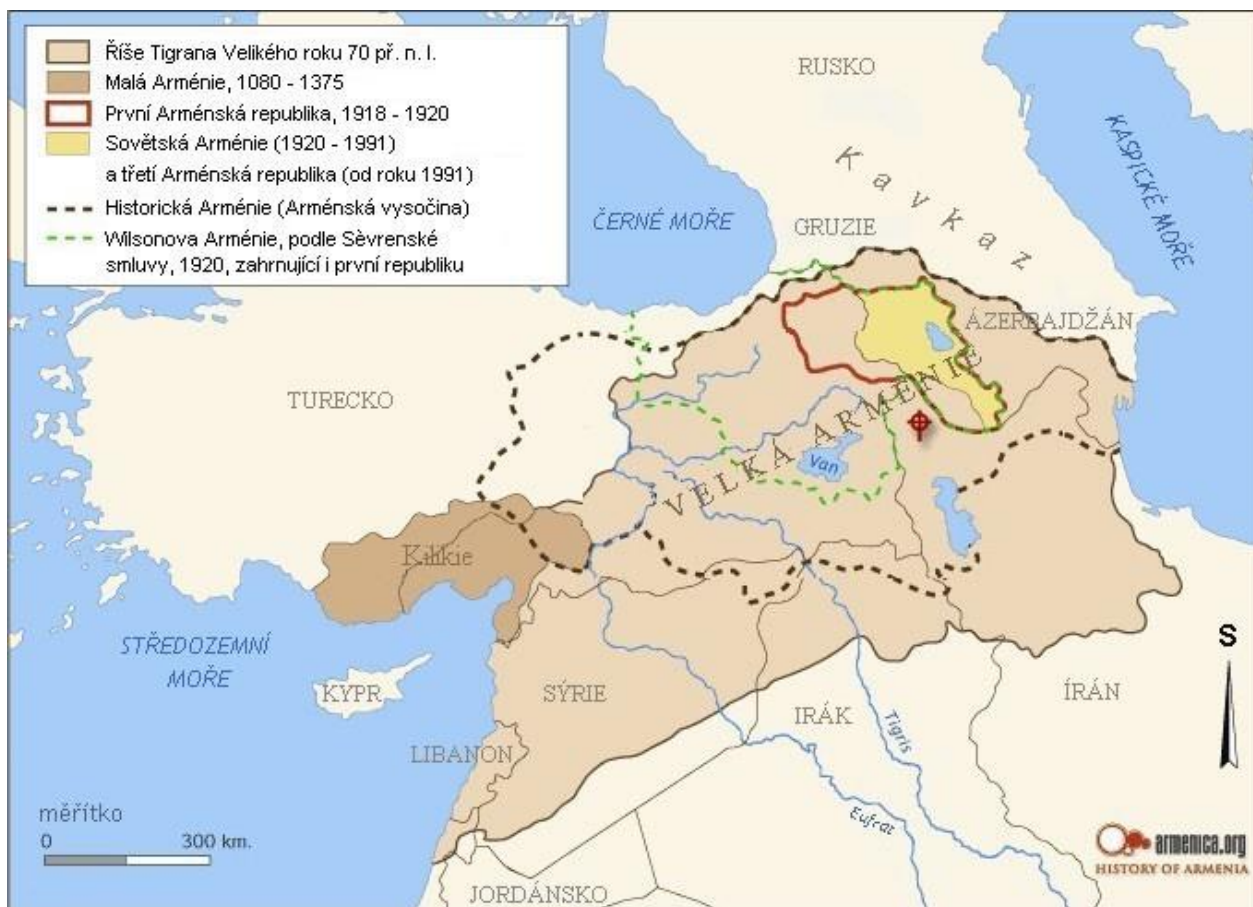
³⁸ Tamtéž, 6. 10. 1895, ran. vyd., s. 1.

³⁹ Viz tabulka č. 1.

⁴⁰ *Národní politika*, 10. 10. 1895, odp. vyd., s. 1. a 12. 10., ran. vyd., s. 1.

⁴¹ Tamtéž, odp. vyd., s. 1. Ran. vyd., s. 2. Ran. vyd., s. 2. Ran. vyd., s. 3. Ran. vyd., s. 1 – 2.

⁴² Tamtéž, 17. 11. 1895, ran. vyd., s. 4; 8. 12. 1895, ran. vyd., s. 2; 2. 1. 1896, odp. vyd., s. 1.

Mapa č. 1. Arménské státy napříč historií. Zdroj: armenica.org, přeloženo autorem.

Během podzimu 1895 se *Národní politika* vyprofilovala jasně proarménsky, stejně jako světový tisk. Pozitivnější obraz o chování osmanských představitelů se vytvářel téměř výhradně z převzatých tureckých oficiálních zpráv, o jejichž pravdivosti redaktoři *Národní politiky* s postupujícím časem stále více otevřeně pochybovali.

Zároveň dochází velmi podezřelá zpráva z Malého Arménska, staré Kylikie⁴³ (...). Turecká úřední zpráva oznamuje, že Arméni v Kebenu stříleli na turecké vojáky, kteří pak byli nuceni střelbu opřítovat. Arméni prý vypálili své dědiny a prchli k Zejtunu. Jak zkušenost učí, má se věc právě naopak. Turci asi stříleli na Armény, kteří se bránili, Turci vypálili Keben a jiné arménské dědiny a Arméni jako štvaná zvěř hledali ochrany útekem do Zejtunu.⁴⁴

Depeše z Cařihradu a odtud dále posílané jsou vesměs z pramene tureckého, tedy velice povážlivého. Avšak i z nich vysvítá, že v Arménsku a Malé Asii panuje anarchie. Denně padají

⁴³ Oblast ležící v dnešním jižním Turecku okolo města Adany.

⁴⁴ Tamtéž, 4. 12. 1895, ran. vyd., s. 1.

lidské životy za oběť a to ne po jednom nebo po desíti, ale po stech. Turci uvalují vinu na Armény, že je napadají, ano že i dokonce vraždí mohamedány. Jak jinak by však zněly zprávy, kdyby staletí snižovaný a porobený arménský lid mohl vypovídati, co Turci proti němu podnikají.⁴⁵

Turecké vládě podalo prý 32 církevních okresů Arménska zastupujících 130.000 Arménů adresu oddanosti, věrnosti a díků. Škoda, že ta komedie jest již otřepaná. Za dřívějších vlád opětovala se příliš často i na jiných místech, než aby ji někdo mohl brát do opravdy. Za Midhada paše, kdo nesouhlasil, býval oběšen.⁴⁶

Tureckým zprávám však byl dopřáván určitý prostor a telegramy o některých násilnostech na Arménech byly dokonce později dementovány.⁴⁷

Rasistický stereotyp Arména jako šejdíře, který si svůj osud alespoň částečně zaslouží, byl v českém prostředí v porovnání s imperiálním Německem velmi řídký.⁴⁸ Na stranách *Národní politiky* se s ním setkáváme pouze jednou na 23. straně nedělní přílohy:

(...) Nedá se pak při všech sympatiích ku křesťanským Arménům vůči surovým Turkům zhola popřít, že by nebyli tuto nenávisť zavínili z části Arméni sami. Armén je sice křesťanem, ale kdo trochu jen cestoval a zná poměry po Východě, ví, že je Armén ve mnohém směru horším nežli žid nebo Řek, jehož prohnanost jest přece pověstná. U Turků je slovo „Armén“ jen nadávkou, která platí pro pravověrného muslima za velkou urážku. Arména opět jmenují „Tachta-bit“, což neznamená ale méně nežli štěnice! „Nech jej jednat,“ praví Turci, „vysaje z těla mízu i sílu! Dotkni se ho, chtěje se ho zbaviti – smrdí!“ (...) Společný klidný život v sousedství je téměř nemožným, neboť zášť z obojí strany je příliš veliká a – oprávněná.⁴⁹

Na přední strany listu však pronikal zcela jiný obraz událostí. Utrpení Arménů probudilo v redaktorech *Národní politiky* ničím neskrývané sympatie a ještě posílilo negativní vnímání Osmanské říše, jak o tom svědčí neobvykle dlouhý úvodník již z 6. října 1895 pod nadpisem *Krev po pomstě volající*:

⁴⁵ Tamtéž, 3. 11. 1895, ran. vyd., s. 2.

⁴⁶ Tamtéž, 22. 9. 1896, ran. vyd., s. 1.

⁴⁷ „Z Cařihradu, 6. října. (Tel.) V Antiochii neudálo se vraždění Arménů, o kterém rozšířily pověsti všechny anglické časopisy. Byla pouze provedena potřebná opatření policejní v zájmu veřejné bezpečnosti.“ Tamtéž, 7. 10. 1895, ran. vyd., s. 1.

⁴⁸ Srov. Kaiser, *Imperialism, Racism, and Development Theories* (1998), s. 9 – 20.

⁴⁹ *Národní politika*, 10. 11. 1895, příloha, s. 23. Další stereotypy o Arménech mezi „arménskými příslovími“: Tamtéž, 14. 12. 1895, ran. vyd., s. 5.

Ano, toť ta stará logika osmanská: na jedné straně pánové, jimž náleží všechno právo a všechna moc, a na druhé straně otroci, kteří nesmějí hlesnouti a mají se pokládati za šťastny, smějí-li setřítí prach z obuvi posledního z mohamedánských pánů. Ale v tom právě spočívá osudný význam krveprolití jak na jaře v horách arménských, tak tento týden v městě nad Zlatým rohem. Co bylo vlastní jejich příčinou, v čem spočívala tragická vina Arménů? Jedině v tom, že chtějí býti lidmi. Jedině v tom, že chtějí míti právo, svobodu a vzdělanost, že chtějí míti bezpečnost svého majetku a cti svých rodin, že se chtějí rozvíjeti a pokračovati jako národ. Pro to ovšem Turci smyslu nemají. Pro ně je jest velezradou a rouháním Allahovi, jestli otrok uvolniti pokouší se své pouto. (...)

Jen jedna odpověď jest možná na úžasy caihradské: Svobodu! Svoboda Arménsku, svoboda Makedonii, slovanskému tomuto Arménsku. Ostatní půjde již svým proudem. Jen svobodou může býti usmířena krev o pomstu volající.⁵⁰

V zimě 1895/1896 se situace alespoň částečně zklidnila, přestože masakry místy pokračovaly dál. Zeitun, malá autonomní arménská oblast, která se postavila na odpor turecké armádě i kurdským nepravidelným sborům, se bránila až do ledna roku 1896, kdy byl uzavřen mír za zprostředkování mocností.⁵¹ Arméni bránili své horské hnízdo proti Osmanům velmi efektivně a způsobovali jim těžké ztráty, tento zápas sledovala česká veřejnost se sympatiemi k této arménské „Černé Hoře“, kde i dívky bojovaly proti Turkům se zbraní v ruce.⁵² Zima přinesla další strádání pro ožebračené oběti pogromů:

Tisíce rodin zbaveno je živitelů. Vdovy a osiřelé dívky bloudí po ulicích a cestách a zmírají hlady. Před Sivasem⁵³ zahynulo mnoho žen a dětí hlady. Do Karsu⁵⁴ stihla celá karavana zbědovaných Arménů, mnozí z nich měli umrzlé ruce nebo nohy, na 150 dítek zahynulo cestou mrazem a hladem. Kozáci na hranicích pomáhali sice zoufalé bídě Arménů, avšak neměli ani přístřeší ani dosti oděvu a potravin pro ně, doprovodili je tudíž k pevnosti Karsu, kde ruští vojáci se nad nimi smílovali.⁵⁵

⁵⁰ Tamtéž, 6. 10. 1895, ran. vyd., s. 1 – 2.

⁵¹ Dadrian, *Warrant for genocide* (2004), s. 75 – 82.

⁵² Například: *Národní politika*, 6. 12. 1895, ran. vyd., s. 1 – 2.; 17. 12. 1895, ran. vyd., s. 2.; 31. 12. 1895, ran. vyd., s. 2; zpráva o bojujících ženách: 1. 1. 1896, ran. vyd., s. 2.

⁵³ Město ve středovýchodní Anatólíi, tehdy součást Osmanské říše.

⁵⁴ Dnes je město součástí Turecké republiky, ale tehdy jej ještě opanovával ruský car.

⁵⁵ Tamtéž, 15. 12. 1895, ran. vyd., s. 2.

Blížící se jaro přinášelo obavy z nových masakrů a zároveň vzbuzovalo naděje na vyřešení situace evropskými mocnostmi. Pogromy byly na jaře obnoveny s menší intenzitou například v Angoře (Ankara), Bitlisu, Sivasu a na dalších místech. Mluvílo se také o nucených konverzích k islámu a o „krutém napadání“ a „vyhlazování i s rodinami“ těch, kteří se později navrátili ke své původní víře.⁵⁶ Očekávané diplomatické řešení však nepřišlo a tahanice mocností se sultánem o právo na další staniční lodě v Istanbulu vyzněly do prázdna. Na počátku léta Arméni opět pozdvihli zbraně k obraně ve východoantólském městě Vanu. Osmanská říše se dostala do velmi hluboké krize, jež se přelila na Krétu, do Makedonie a Libanonu. Velcí vezíři se za rok 1895 vystřídali v Cařihradu celkem čtyři. K činnosti se též probudilo mladoturecké hnutí usilujícího o svržení monarchie; následovaly represe a zatýkání mladoturků.⁵⁷ Abdülhamidovi se nad hlavou vznášel Damoklův meč evropské intervence nebo domácí revoluce, který dále umocňoval paranoiu tohoto nešťastného a brutálního muže.⁵⁸ Ochabující pozornost světové veřejnosti k arménské otázce znovu strhly necelé tři desítky členů strany *Arménská revoluční federace*, když po ozbrojeném útoku úspěšně obsadili budovu *Osmanské říšské banky*. Toto se odehrálo na sklonku srpna 1896. Arméni hrozili vyhodit banku do povětří, nebudou-li jejich požadavky splněny. Konec proklamace revolucionářů před obsazením banky:

*Umřeme, to víme jistě, ale revoluce, která vnikla až do kosti arménského národa, bude neustálým ohrožením trůnu sultánova, pokud nedobudeme svých lidských práv, a dokud bude živ i jediný Armén!*⁵⁹

Pražští žurnalisté v *Národní politice* pak komentovali jejich akt takto:

*Naivní chod myšlenek arménských zoufalců byl tento: Oči Evropy obracejí se k nám jenom tehdy, když jsme vražděni, učinme něco, aby se do nás Turci pustili co nejvztekleji a co nejvíce nás povraždili, snad se potom něco stane ve prospěch Arménů. Napsali vyslancům států evropských v Cařihradě, že nynější poměry nelze více snášeti a že očekávati lze v nejbližší době výbuch násilí. A šli zastřelit četníky v osmanské bance. Dnes jsou tito rekové chladnými mrtvolami a doznali osud, o němž dobře věděli a obětovali se pro svůj lid – marně. Dokázali tolik, že cařihradská luza, která Armény v Cařihradě zdecimovala, je v právu, proti kterému zástupci Evropy nic ani se neodvází odmítati. (...) Kdo je shnilější, zda Turecko neb Evropa?*⁶⁰

⁵⁶ Tamtéž, 6. 3. 1895, ran. vyd., s. 1.

⁵⁷ Tamtéž, 1. 1. 1896, ran. vyd., s. 2; 24. 12. 1896, ran. vyd., s. 3.

⁵⁸ Tamtéž, 22. 10. 1896, odp. vyd., s. 1. Freely, Tajemství paláců (2004), s. 264 - 280. Pierce, *Life of Abdul Hamid* (1917), s. 107 – 114, 198, 331 – 350.

⁵⁹ *Národní politika*, 4. 9. 1896, ran. vyd., s. 2.

⁶⁰ Tamtéž, 29. 8. 1896, ran. vyd., s. 1.

Útočníci však nezemřeli zdaleka všichni, po dvou dnech se za zprostředkování diplomatů velmocí podařilo vyjednat jejich bezpečný odchod. 15 přeživších bylo dopraveno lodí do Marseille.⁶¹ Masakry v Konstantinopoli se rozběhly nanovo. Egin, rodné město vůdce útoku na banku, se stalo terčem brutálního pogromu.⁶² *Národní politika* 4. září odsoudila násilnosti jako „nejzrozsáhlejší, nejukrutnější a nejběsilejšího hromadného vraždění, co jich světová historie vykazuje“. Odvolávajíc se na společnou nótu velmocí vinila osmanské státní představitele z organizace masakrů. Policie údajně dostala rozkaz chránit před násilím pouze „cizí jinověrce“, a když byl po dvou dnech, večer v pátek 28. 8., vydán rozkaz k zastavení pronásledování Arménů, byl velmi rychle a „v nejpřísnější formě“ splněn, což mělo svědčit o předešlé nevěli autorit zakročit. Násilnosti se opět začaly šířit do provincií: „Ve třech osadách arménských v Malé Asii už došlo k režím.“⁶³

Řečený pražský deník informoval o různých humanitárních shromážděních a sbírkách v Anglii, Německu⁶⁴ a Bulharsku. S nadšením přivítal slavnou liverpoolskou řeč bývalého čtyřnásobného britského premiéra Williama Gladstona, jež byla proslovena pod heslem: „Mír, ale také právo!“, které bylo odpovědí na carovu neochotu k vojenskému zásahu.⁶⁵

*Z Londýna, 12. září. (Tel.) Velké národní hnutí, které jeví se v Anglii proti sultánovi, připomíná agitaci z roku 1877 ve prospěch Bulharska. V celé zemi pořádají se meetingy. (...) Nynější hnutí nemá rázu stranického, nýbrž jest podporováno jak liberálními tak konservativními časopisy.*⁶⁶

O žádné podobné akci v Čechách se však ve zkoumaném vzorku nedočteme.

Vraždění v Anatólii místy pokračovalo, ale s menší intenzitou než na podzim minulého roku. Diplomatická jednání řešení nepřinesla a pozornost světa se postupně přenesla na Krétu, kde tamější krize vyústila v řecko-tureckou válku. Posledními násilnostmi ze série hamídijských masakrů se odehrály v Tokatu. *Národní politika* o nich informovala na přelomu března a dubna 1897.

Po skončení hamídijských masakrů a řecko-turecké války se pozornost světové veřejnosti obrátila jinam. Hamidovský režim následně prožil svou poslední a zároveň relativně klidnou dekádu. Zprávy o arménském revolučním hnutí, povstáních, různých násilnostech a útlaku na Arménech nezmizely docela, ale výrazně ustoupily do pozadí. Nejvýraznějšími událostmi se staly

⁶¹ Dadrian, *The History of the Armenian Genocide* (1997), s. 140 – 141.

⁶² Tamtéž, s. 146.

⁶³ *Národní politika*, 4. 9. 1896, ran. vyd., s. 1 – 2.

⁶⁴ Tamtéž, 29. 9. 1896, ran. vyd., s. 1.

⁶⁵ Tamtéž, 25. 9. 1896, ran. vyd., s. 1.

⁶⁶ Tamtéž, 13. 9. 1896, ran. vyd., s. 3.

kongres arménských revolucionářů v Ženevě (1902), arménský pokus o atentát na Abdülhamida II. (1905) a násilí mezi Armény a Tatary (Ázery) na ruském jižním Kavkaze (1905 – 1907). Roku 1908 podnikli mladoturci revoluci, kterou Arméni uvítali jako osvobození, ale již následující rok byly v Kilíkii spáchány protiarménské masakry, kterým padlo za oběť přibližně 30 000 lidí. Nově nastolený demokratický režim nevydržel dlouho, uprostřed první balkánské války podnikl *Výbor pro jednotu a pokrok* státní převrat a nastolil vládu jedné strany. Osmanská říše pod vedením mladotureckého triumvirátu, Enver paša, Talaat paša a Džemal paša, vstoupila na počátku listopadu 1914 do první světové války na straně Centrálních mocností.

3.2 Arménská genocida

V letech 1915 – 1916 byla pod pláštěm „nutného“ přesídlení Arménů do Sýrie provedena vládou genocida arménského obyvatelstva, jejímž cílem bylo dostat početní zastoupení Arménů ve všech vilajetech říše pod 5 %.⁶⁷ Genocidní kampaň pak ve vlnách doznívala až do roku 1923. Nová turecká republika pak byla, s výjimkou Konstantinopole, téměř naprosto zbavena Arménů. Záminkou pro rozpoutání vyhlazovací kampaně byla patrně spolupráce některých arménských politiků a vojáků s Rusy, ačkoliv pravým důvodem byl především strach ze ztráty území v případě prohrané války. Masa arménského obyvatelstva i vojínů zůstávala říši loajální. Ozbrojený odpor během arménských „deportací“ byl pak zpětně interpretován jako důkaz zrady. Zločin proti Arménům dobře zapadá do širšího „plánu na etnickou homogenizaci Anatólie“, kterým byli zasaženi také Řekové a Asyřané a který měl též vliv na zacházení s kurdským obyvatelstvem, bylo by proto zřejmě chybou přeceňovat faktor kolaborace některých Arménů s Rusy.⁶⁸

Německo a Rakousko-Uhersko, váleční spojenci Osmanské říše, své zájmy ve válce nadřadili starosti o vyvražďované Armény. Jejich tisk po celou válku poskytoval krytí vyhlazování Arménů. Ani znalost zapojení jistých čelných osmanských představitelů do „deportací“ nezabránila Němcům dekorovat tyto architekty a organizátory arménského konečného řešení vysokými říšskými vyznamenáními.⁶⁹ Rakousko-Uhersko čelilo stejnému problému jako Němci a nezachovalo se o mnoho lépe. Například katolikos všech Arménů, Gevorg V., žádal nového císaře Karla I. o pomoc při řešení zoufalé humanitární situace, Karel mu slíbil diplomatickou podporu, která však vyzněla na prázdno.⁷⁰ Rakousko-Uhersko nadále zůstávalo spojencem Osmanské říše a účastnilo se popírání probíhající genocidy.

Ještě před vstupem Osmanské říše do války tlumočila *Národní politika* podrážděnou reakci osmanské veřejnosti na carovu deklaraci, že „nadešla hodina osvobození Arménů“, a zároveň

⁶⁷ Viz následující poznámka.

⁶⁸ Akçam, *The Young Turks' Crime Against Humanity* (2012), s. 29 – 96.

⁶⁹ Dadrian, *German Responsibility in the Armenian Genocide* (1996), s. 216 – 218. Další informace o německém zapojení do genocidy: Hull, *Absolute Destruction* (2005).

⁷⁰ Ogandžanjan, *1915 god* (2005), s. 162 – 163.

poselství tureckého listu *Tanin*, že: „Otomané nebudou proklamaci přikládati větší význam, než jí náleží, neboť nebude působiti na Armény, kteří nadále zůstanou věrní Turecku.“⁷¹ V rychlém sledu potom, co Dohoda vyhlásila na počátku listopadu 1914 Osmanské říši válku, se mohl český čtenář dočíst o tom, jak „arménské časopisy vyzývají bez výjimky arménský národ k obraně jednoty ottomanské vlasti.“⁷²

Silnou kapitolu nově tvořily zprávy o popravách arménských revolucionářů a dezertérů.⁷³ Informace tohoto druhu se sice objevily ve zkoumaném vzorku pouze čtyřikrát, nicméně vzhledem k velice malému počtu zpráv o arménské otázce se stávají procentuálně významnou skupinou při utváření obrazu české veřejnosti o ní. Ještě větší díl pozornosti v textech s arménskou tematikou zaujímal válečný místopis.⁷⁴

V deníku se objevovala také prohlášení dohodových státníků a tisku odsuzující zacházení s Armény, nicméně z málokterého z nich vysvítá alespoň v hrubých obrysech, že ve východní Anatólíi se odehrávají masové vraždy s více jak milionem obětí. O událostech ve východní Anatólíi se ve zkoumaném vzorku mluvilo pouze jednou jako o „povraždění statisíců nevinných Arménů“ a to ve výčtu zločinů centrálních mocností v *Odpovědi čtyřdohody prezidentu Wilsonovi* v létě 1917, kde byla Arménům věnována pouze tato čtyři citovaná slova.⁷⁵ Na stránkách *Národní politiky* dohodoví státníci a tisk kritizovali něco tak vágního, jako bylo „pronásledování“ Arménů⁷⁶ nebo „tyranie Turků“.⁷⁷ Podle těchto obrátů si čtenář nemohl udělat ani vzdáleně přesný obraz o tom, co se v Osmanské říši odehrává. Z tisku byla odstraněna fakta a obecnostu předkládány závěry, jejichž pravdivost si prakticky nemohlo ověřit. Druhý nejostřejší výraz při popisu vyhlazování arménských obyvatel Osmanské říše, „řeže“, se objevuje ve zkoumaném vzorku pouze několikrát. Například v článku o řeči lorda Roberta Cecila:

Na rokování o arménských řežích pravil lord Robert Cecil, že ve světových dějinách není strašnějšího zločinu. Řeže byly zcela bez příčiny. Tvrzení, že britští agenti povzbudili Arménce ke vzpouře, je naprosto nepravdivé. (...) Německo samo je s to učinit režim přítrž. Jeho nepřímá vina je však bezpečně zjištěna. Jalové vyznání německého militarismu vede logicky k takovým zločinům, protože klade stát na místo, které u jiných národů zaujímá náboženství a morálka.

⁷¹ *Národní politika*, 10. 10. 1914, odp. vyd., s. 1.

⁷² Tamtéž, 10. 11. 1914, ran. vyd., s. 3.

⁷³ Tamtéž, 18. 6. 1915, ran. vyd., s. 2 – 3; 20. 6. 1915, ran. vyd., s. 3; 20. 6. 1915, příloha, s. 1.

⁷⁴ Viz tabulka č. 1.

⁷⁵ *Národní politika*, 13. 1. 1917, ran. vyd., s. 2. Ve větě: „Bezohlednou správu obsazených území, povraždění statisíce nevinných Arménů, barbarství proti obyvatelstvu syrskému, útoky zeppelinů na otevřená města, ničení poštovních parníků (...).“

⁷⁶ Viz tabulka č. 3.

⁷⁷ *Národní politika*, 1. 7. 1917, ran. vyd., s. 8.

Závěr článku v *Národní politice* pak odsuzuje tato slova Roberta Cecila jako „lehkomyšlné, věcně na prsto bezdůvodné žaloby na Německo“ a jako „jalové fráze, jimiž (...) častoval dolní sněmovnu“.⁷⁸

Vedle vlastních výtvorů se *Národní politika* zapojovala do popírání a racionalizace zločinů Osmanské říše nekritickým tlumočením zpráv ze spojeneckého tisku. Například následující článek líčí Armény a Nestoriány⁷⁹ jako podlé zrádce, aniž by se slovem zmínil o násilí na nich páchaném nebo byť jen konstatoval, že probíhají deportace Arménů do Sýrie:

Z Cařihradu, 22. června. (Tel. t. k.) „Agence Milli“ oznamuje: Zpráva uveřejněná 28. května generálním štábem kavkazské armády, obsahuje odstavec, který mluví o zbabělém přepadení tureckého vojska Nestoriány, bydlícími v kraji karpelském ve vilajetu vanském. Tento odstavec jest pádným důkazem duševního stavu jisté kategorie ottomanských poddaných, kteří byli získáni pro věc nepřítelovu intrikami, jež nepřítel v pohraničních provinciích říše ustavičně prováděl podplácením a vzbuzováním svárů mezi různými živly obyvatelstva jmenovaného vilajetu. Jednání těchto Nestoriánů lze jen hluboce odsuzovati. Stali se oběťmi vlastní nevědomosti a ruských rejdů v těchto částech říše, jako se jimi stali Arméni v krajích zeitunském a vanském.⁸⁰

Zprávy o arménské otázce byly během války řídké a nekonsistentní. Většinou šlo, jak již bylo zmíněno, o informace přijímané ze spojeneckého tisku, které byly reakcí na různá obvinění ze strany Dohody. Z polemik Centrálních mocností vysvítá potřeba bránit se nařčením ze spáchaných zločinů a, jak je patrné z relativně malého počtu zpráv, také snaha celou věc příliš nerozmažávat. Českému čtenáři pak byly vývody spojeneckého tisku předkládány bez dalších faktů a širšího kontextu. V rámci celých novin se navíc jednalo jen o velmi okrajové téma.

⁷⁸ Tamtéž, 19. 11. 1915, ran. vyd., s. 4 – 5.

⁷⁹ Křesťanská minorita, která byla také zasažena vyhlazovací kampaní mladoturecké vlády. Etnicky nestoriáni spadají mezi Asyřany, proto násilí na nich spadá do kategorie asyrské genocidy, která probíhala souběžně s arménskou a padlo jí za oběť až 300 000 lidí. Asyřané obývali především severní Mezopotámii, byli tedy jižními sousedy Arménů. http://en.wikipedia.org/wiki/Assyrian_Genocide

⁸⁰ Tamtéž, 24. 6. 1915, ran. vyd., s. 3.

Tón jednotlivých článků se lišil. Pohyboval se ve škále od přímého popírání existence čehokoli nekalého:

Pověsti o arménské řeži v Šivasu.

Z Cařihradu, 4. Července. (Tel. tisk. kanc.) „Sdružený tisk“ v Kodani dal si z Paříže oznámiti, že v Šivasu se udály strašné řeže Arménů. Těch 6000 Arménů, kteří ještě nedávno přebývali v tomto městě, prý úplně zmizelo. Tato zpráva není nežli nejapným pomlouvačným výmyslem.⁸¹

až po výmluvy, obviňování oběti a upozorňování na zločiny kritika. Tento přístup v jádru příznával, že se odehrálo něco špatného na arménském civilním obyvatelstvu, nepřiznává však svou vinu:

O Arménii rozepisuje se také „Voss. Ztg.“, jež praví, že Arméni spoluzavinili svůj osud, připoutavše jej ke čtyřdohodě. „I my jejich osudu litujeme; Německo zastávalo se jich, pokud mohlo, ale kdo má plné ruce sám se sebou, nemůžeme převzítí úlohu záchrané stanice pro národy, které svou důvěrou v moc čtyřdohody uvrhli se v neštěstí. Úkladné označení Německa jako spoluviníka na pronásledování Arménů ukazuje Asquitha⁸² jako státníka tak nízkých prostředků, že je otázkou, jak bude možno usednouti s ním jednou k poradám za týž stůl. O Arménech neměl by mluvit vůdčí státník Anglie, která krvavě potlačuje Iry a Egyptany; (...)”⁸³

3.3 Československo a arménská otázka

Konec války a vznik Československé republiky obrátily politickou situaci naruby, dřívější oblíbenci tisku byli hanobeni a z nepřátel se stali spojenci. Najednou bylo zcela žádoucí upozorňovat na vyhlazovací kampaň vedenou mladoturky za války. Nebyl to však jen oportunismus, co vedlo ke zpětné reflexi těchto událostí, ale také osvobození tisku zpod příkrovu cenzury a příliv nových fakt, která dříve nebyla v Čechách známa nebo mohla být pouze tušena.

Tato zpětná reflexe započala v *Národní politice* článkem ze 7. prosince 1918, který byl celý vytištěn tučně, ale až na třetí straně novin. Jeho nadpis, *Opětné vraždění Arménů*, upomínal na hamídijské masakry a adanský masakr, podobná reminiscence se neobjevila v deníku po celou dobu války. Článek jasně upozorňoval, že při tragédii byl povražděn milion lidí.⁸⁴

⁸¹ Tamtéž, 5. 7. 1917, ran. vyd., s. 4.

⁸² Tehdejší britský premiér.

⁸³ Tamtéž, 12. 11. 1916, ran. vyd., s. 3.

⁸⁴ Tamtéž, 7. 12. 1918, ran. vyd., s. 3.

Další ohlédnutí za arménskými hrůzami vyšlo v létě následujícího roku:

Povraždění Arménů r. 1915

Dle zprávy dra Lepsius, vydané v Berlíně na základě úředních listin, provedli Mladoturci, aby pojistili výhradné panství tureckého plemene, nejkrutějším způsobem vyvraždění Arménů. Dne 25. Dubna 1915 bylo v Cařihradě zatčeno na 600 vůdčích osobností arménských, jež byly pak zavlčeny a povražděny. Ve Vanu bylo začato s vražděním Arménů, aby bylo vyvoláno zdání „vzpoury“ Arménů. Enverovi vojáci „zlomili vzpouru“. Arménské ženy a děti byly bičovány a zahrány na pokraj pouště do koncentračních táborů. Mladé ženy a dívky i děti arménské byly prodány do tureckých harémů. Dne 18. června Kurdové a turečtí vojáci pod vedením svých důstojníků uškrtili nedaleko Erzerumu 25.000 arménských žen a dětí. V Alepu bylo 18. října koncentrováno 40.000 Arménů a vesměs povražděni. Zbytek Arménů zemřel v koncentračních táborech hladem.

Rakousko-Uhersko a Německo mělo, jak vidět, spojence, jenž byl důstojným soupeřem rakousko-uherských a německých katanů!⁸⁵

V roce 1920 vyšly v *Národní politice* čtyři původní články reflektující arménskou otázku. Autorem prvního z nich byl dr. Stanislav Nikolau.⁸⁶ Je příznačné, že jeho předchozí text s názvem *Osud Turecka*⁸⁷ si našel cestu na titulní stranu, ale jeho další obdobně dlouhý příspěvek pod titulkem *K arménským režim* přišel až na druhou a třetí stranu. Nikolau v tomto svém druhém článku konstatuje, že „prostým vyvražděním Turci znemožnili vznik nových států aneb ztrátu části svých území“. Dále upozorňuje na paralely mezi židovskou a arménskou otázkou, uvádění této souvztažnosti bylo přitom na stránkách *Národní politiky* spíše výjimečné. Arméni mají podle něho špatnou pověst mezi orientálními cestovateli a jsou „mazaní v obchodě“. Podle Nikolaua měly pogromy na židy a dřívější útoky na Armény v jejich oddělených městských čtvrtích podobný charakter, ale poslední masakry Arménů byly jiné, neměly za cíl „mstít se“, ale „vyhubit“:

Celý kraj od ruských hranic obydlený Armény byl Turky „evakuován“, to znamenalo, že od pobřeží Černého moře byly zástupy nevinného lidu vlečeny do Sýrie na vzdálenost asi jako z Prahy do Terstu. Z desetitisícových skupin přišlo do evakuačních táborů v Sýrii jen několik

⁸⁵ Tamtéž, 29. 7. 1919, ran. vyd., s. 2. Tučné zvýraznění písma je původní.

⁸⁶ Stanislav Nikolau (*1878, †1950), šéfredaktor měsíčníku *Širým světem*, psal také do *Národní politiky* a *Vlajky*, učitel zeměpisu, autor mnoha učebnic, politickou příslušností vlajkař a národní demokrat; antisemita.

⁸⁷ Tamtéž, 18. 2. 1920, ran. vyd., s 1.

stovek pološilených lidí. Po stech je vojáci honili střelbou s vysokých skalních stěn do dravých proudů, někdy spoutané k sobě po celých skupinách. Ženy staly se majetkem surových vojáků, kteří je pak za strašlivého vedra vodili přes města nahé. Aby si uchránily aspoň něco peněz na cestu – polykaly raději ženy zlaté peníze a teprve po čase jich mohly použití k nákupu. Statisíce životů arménských bylo tak utraceno, rodiny rozmetány po celé Sýrii, šílené matky volající po dětech, které už dávno hnijou v horských bystřinách, dívky zmizely v domech tureckých důstojníků. (...)

V Arménii tomuto řádění Turci sami říkali „německá práce“

Vedle toho uvádí Nikolau také případ „pomsty“ arménských dobrovolníků v ruské armádě, kteří „pobili bez milosti několik tisíc Kurdů“ v Revanduzu.⁸⁸

Autorem druhého ze série článků byl dr. Otokar Růžička, který osobně navštívil Kilíkii (1910) a později ještě z pověření bývalých c. a k. polních pošt Aleppo (1917). Růžička vylíčil některé hrůzy, které se odehrály během adanského masakru a „deportací“ za velké války. Vyjádřil také sympatie k novému arménskému státu, který vznikl v květnu 1918 na území bývalé ruské Arménie. Jeho článek pak končí slovy: „Snad se konečně vzchopí i velmoci evropské, aby krvavým událostem nynějším učinily navždy přítrž.“⁸⁹ Poslední z trojice článků nedoprovázel žádný podpis, pouze název *Úkol arménského státu*. Autor tohoto politicko-analytického textu konstatuje, že v osmanské Arménii již neexistuje souvislé arménské území, ale pouze jeho izolované ostrovy, a že Turci vlastně dosáhli svého. Arménie je v textu líčena jako přirozený spojenec Západu v Malé Asii a společně s Gruzii také jako přehrada proti spojení sovětů a tureckých kemalistů. Její strategická funkce a důležitost je přirovnávána k Belgii, jejíž neutralita v době před světovou válkou napomáhala vybalancovat rovnováhu sil mezi evropskými mocnostmi.⁹⁰

Národní politika byla skoupá na informace o situaci přeživších a humanitární pomoci, nicméně z dvou krátkých zmínek se na jejích stránkách můžeme dočíst, že i v českých zemích fungoval během války a po válce *podpůrný spolek arménský*. Takto o něm informoval dr. Stanislav Nikolau:

⁸⁸ Tamtéž, 5. 3. 1920, ran. vyd., s. 2. Revanduzun, město v dnešním severním Iráku.

⁸⁹ Tamtéž, 16. 3. 1920, ran. vyd., s. 2.

⁹⁰ Tamtéž, 7. 5. 1920, ran. vyd., s. 1 - 2.

*I u nás v Praze vznikl podpůrný spolek arménský, jenž sbíral podpory pro trpící arménské vyhnance i za války, kdy vláda v Německu ze svého nadřování Turkům i tyto sbírky zakázala.*⁹¹

Tato dobročinná organizace ve spolupráci s 1. československou krojovou družinou dne 15. 8. 1919 v Praze uspořádala arménský den se sbírkou ve prospěch sirotků.⁹²

Vedle zpětné reflexe arménské genocidy a politických analýz se na listy *Národní politiky* dostávaly i zprávy o aktuálně probíhajícím masovém vraždění a to především v souvislosti s operacemi na konci války, s ústupem Francouzů z Kilíkie a během pozdější arménsko-turecké války. Deník se několikrát vracel i k tématu zamýšleného amerického mandátního území v Arménii, jež však nebylo nikdy realizováno. Potrestání viníků dohodovými mocnostmi byl ve zkoumaném vzorku věnován pouze jeden příspěvek.⁹³

Existence samostatné Arménie skončila na sklonku roku 1920. Po porážce ve zmiňované arménsko-turecké válce byli Arméni zatlačeni hluboko do vlastního území a nuceni uzavřít mír. Zbytek oslabeného státu pak spolkl sovětské Rusko. Stejný osud střetl i další dvě jihokavkazské republiky, Ázerbájdžán a Gruzii. *Národní politika* rovněž informovala o „vraždách“ tureckých státníků zodpovědných za genocidu, toho času žijících v Německu. Po ztrátě naděje na nezávislou Arménii v araratském kraji se upřely arménské zraky na Kilíkii, kde bylo naživu ještě 150 000 Arménů. Francie se však dohodla s kemalisty a kilíkijskou oblast vyklidila. Následoval další exodus Arménů.⁹⁴ Poslední nadějí pro Armény se stal brutální zápas Řeků s Turky v maloasijském vnitrozemí. Nakonec však byli Řekové za světla obrovského požáru západoanatolského přístavu Smyrny doslova zahráni do moře. S jejich porážkou započal další hromadný útěk jak řeckého, tak arménskému civilního obyvatelstva. Arméni prchali především z Cařihradu a Smyrny, jediných lokalit, které byly ušetřeny deportací za velké války.⁹⁵ Posledním tématem, v jehož rámci se arménské otázce dostávalo větší pozornosti, byla lausanská mírová konference s Tureckem, která pouze formálně ztvrdila stav věcí vymožený zbraněmi a posloužila tak jako pečeť arménské tragédie. Další zmínky o arménské otázce byly už jen velice řídké a nahodilé.

⁹¹ Tamtéž, 5. 3. 1920, ran. vyd., s. 2. Kontext naznačuje, že mohlo jít o organizaci napojenou na arménskou diasporu; část věty bezprostředně před citátem: „... arménské kolonie po celém jihovýchodě Evropy jsou velmi činné a velmi podnikavé.“

⁹² Tamtéž, 14. 8. 1918, ran. vyd., s. 5.

⁹³ Tamtéž, 2. 11. 1918, ran. vyd., s. 4. Pod nadpisem: „Anglický seznam válečných provinilců“.

⁹⁴ Tamtéž, 24. 5. 1922, ran. vyd., s. 5.

⁹⁵ Tamtéž, 14. 4. 1922, ran. vyd., s. 2. Podle ankarského ministerstva opustilo jen cařihradský vilajet 249 775 Řeků, 84 511 Arménů a 65 571 jiných křesťanů.

Z těchto střípků stojí za zmínku jednak inzerce věnovaná přednáškám cestovatele Karla Hansy, o nichž bude znovu řeč v následujících kapitolách.⁹⁶ Další, opačnou, zkušeností s arménskou otázkou byla časopisecky vydaná část pamětí českého inženýra ve službách carské armády, Václava Červinky. Ten se jako inženýr účastnil okupace východní Anatólie ruskými silami v letech 1915 – 1917. Červíček byl velmi kritický k ohavnému násilí, jež mezi sebou v týlu páchali Arméni a Kurdové:

*Zápasili jsme na dvou frontách: na zevnější frontě s Turky, a na vnitřní frontě s Armény a Kurdy. A ačkoli oba tyto národové byli našimi spojenci proti společnému nepříteli, Turkům, hubili se navzájem jako divoká zvířata.*⁹⁷

Poslední zajímavá reminiscence na arménskou otázku pochází z roku 1928 a je dílem autora většiny článků s tureckou a kavkazskou tematikou v *Národní politice*, nám známého Stanislava Nikolaua. Nikolau ve svém úvodníku oceňoval, že československý národ „bojoval za svou samostatnost bez ohledu na diplomatická jednání.“ Jaký by byl osud československého národa, kdyby tak neučinil, podle něho, živě připomínal osud Arménů:

*Dohodové státy strkaly splnění svých slibů jeden na druhý, posléze byly podstrčeny Wilsonovi, jenž pak proti mínění Ameriky nemohl dále a nesplnil nic... Vznikla sice jakási Arménie, ovšem zlomek pod sovětskou tyraníí daleko od toho, co si arménští vlastenci krvácející v legiích na různých bojištích představovali... Mnozí ani domů nesmějí.*⁹⁸

⁹⁶ Tamtéž, 27. 4. 1923, odp. vyd., s. 3; 24. 11. 1923, odp. vyd., s. 3; 7. 12. 1923, odp. vyd., s. 4; 18. 1. 1924, ran. vyd., s. 7 a odp. vyd., s. 3.

⁹⁷ Tamtéž, 24. 1. 1924, ran. vyd., s. 2. Knižně vyšlo: Červinka, *Od dětství do kmetství* (1923).

⁹⁸ *Národní politika*, 27. 5. 1928, ran. vyd., s. 1.

3.4 Kvantitativní analýza

Graf č. 1, zdroj: *Národní politika* 1887 – 1930.⁹⁹

Na grafu č. 1 je na první pohled zářející obrovská pozornost, které se dostávalo hamídijským masakrům (1894 – 1897). Ve srovnání s mnohem děsivější arménskou genocidou (1915 – 1918) se zdá být tato skutečnost ještě pozoruhodnější. Hlavní dvě příčiny tohoto jevu jsou nasnadě. V polovině 90. let 19. století byla světová scéna daleko klidnější než o dvacet let později, kdy svět hořel v plamenech války, kterou lidstvo do té doby ještě nepoznalo. Arménská genocida byla v tomto ohni pouze jedním z mnoha plamenů. Ale ani toto přirozené roztržštění pozornosti zdaleka nestačí, aby vysvětlilo velmi malý rozsah zpravodajství o deportacích a zásadní změnu od sympatizování s oběťmi k popírání zločinů a ospravedlňování pachatele za první světové války. Rakousko-uherský tisk byl v té době ve službách válečného snažení a pod dohledem

⁹⁹ Zkoumané strany jsou vygenerovány ze systému Kramerius Národní knihovny (<http://kramerius.nkp.cz/>) při zadání 1. (5.) a 2. pádu slova „Arméni“, seznam článků věnujících se arménské otázce v *Národní politice* proto není vyčerpávající. Výhodou použité metody je poměrně přesné zachycení proporčních rozdílů v četnosti článků s arménskou tematikou v průběhu zkoumaných let a zároveň podchycení významnějších článků, kde se hledané slovo vzhledem k jejich délce objevuje častěji. Z tohoto kvantitativního hodnocení byly vyloučeny zmínky o Arménech v beletrii, které vycházely v *Národní politice* časopisecky.

cenzury, proto bylo nepředstavitelné, aby se zachoval neloajálně k životně důležitému spojení, jakým byla Osmanská říše.

V nejkritičtějších letech činil počet stran s arménskou tematikou ve zkoumaném vzorku: 1895 (108), 1896 (86) oproti 1915 (17), 1916 (9). Zahrneme-li kvalitativní kritéria při hodnocení těchto zpráv, disproporce se jeví ještě daleko větší. Během hamídijských masakrů bylo informování o hromadném násilí na Arménech nejčastějším tématem a ve vzorku se objevilo celkem 86krát, kdežto během arménské genocidy se jasná zmínka o hromadném vyvražďování Arménů objevila pouze 3krát v citacích a polemikách se státníky a tiskem Dohody.¹⁰⁰ Mějme na paměti, že během arménské genocidy zahynulo přibližně 10krát tolik lidí než v průběhu hamídijských masakrů! Redaktoři *Národní politiky*, navíc během světové války zprávy o vraždění Arménů rozporovali jako pomluvy. V poválečném období *Národní politika* ostře odsuzovala zmíněnou vyhlazovací kampaň, ale článků na toto téma zveřejnila poměrně malé množství a navíc se tyto texty zpravidla nedostávaly na titulní stranu periodika. Poválečná reflexe nebyla ani zdaleka ekvivalentem dlouhodobého konfrontování se s masovým násilím v tisku, jako tomu bylo v polovině 90. let 19. století. V české kolektivní paměti zůstalo po válečném zamlčování a popírání bílé místo, které se začíná pozvolna vyplňovat až v posledních letech.

¹⁰⁰ Započítány byly pouze zprávy zmiňující hromadné vyvražďování nikoliv ty, co užívaly vágního eufemismu „pronásledování“, z něhož si čtenář nemohl učinit představu o tom, co v Osmanské říši probíhá.

Hlavní témata zkoumaných vzorků						
období	hamídijské masakry (1. 1. 1894 – 1. 5. 1897)		R-U v první světové válce (28. 7. 1914 – 3. 11. 1918)		poválečné období (4. 11. 1918 – 31. 12. 1920)	
	hromadné násilí na Arménech	86	politika/diplomacie	11	hromadné násilí na Arménech	14
	politika/diplomacie	74	válečný místopis	7	politika/diplomacie	14
	arménské revoluční hnutí	26	pronásledování Arménů	4	turecko-arménská válka (1920)	4
	ozbrojené konflikty	24	popravy Arménů	4	německá spoluvina	4
	turecké revoluční hnutí / mladoturci	17	polemiky proti nařčení ze zločinů na Arménech	4	rakousko-uherská spoluvina	3
	pronásledování Arménů	12	hromadné násilí na Arménech	3	zamýšlené Americké mandátní území v Ar.	3
	hromadné násilí Arménů na muslimech	8	arménské revoluční hnutí	3	menší ozbrojené konflikty	2
	ekonomika	7	arménská povstání	3	arménský podpůrný spolek v Čechách	2
	humanitární akce	5	hromadné násilí Arménů na muslimech	2	obavy z nových masakrů	2
	arménská národní povaha a přísloví	3	podpora Arménů Osmanské říší	2	retribuce	1
	osobnost Adülhamida II.	3	humanitární pomoc	2	situace přeživších	1
	pietní akty za oběti masakrů	2			hromadné násilí Arménů na muslimech	1

Tabulka č. 1, zdroj: *Národní politika*.

Obraz Arménů a muslimů/osmanské vlády v <i>Národní politice</i>						
období	hamídijské masakry (1. 1. 1894 – 1. 5. 1897)		R-U v první světové válce (28. 7. 1914 – 3. 11. 1918)		poválečné období (4. 11. 1918 – 31. 12. 1920)	
skupina	Arméni	muslimové/ osm. vláda	Arméni	muslimové/ osm. vláda	Arméni	muslimové/ osm. vláda
velmi pozitivní	19	0	2	0	4	0
pozitivní	52	6	5	4	15	0
ambivalentní	22	16	4	4	3	2
negativní	4	51	3	3	0	3
velmi negativní	1	25	1	1	0	11

Tabulka č. 2, zdroj *Národní politika*.¹⁰¹

Během hamídijských masakrů stála *Národní politika* rozhodně na straně Arménů. Osmanští muslimové byli často popisováni jako zaostalí, brutální nebo fanatičtí. Zdaleka nejzásadnější pro utváření jejich negativního obrazu ve zkoumaném vzorku byly zprávy o hromadném vraždění Arménů. Jejich pozitivnější obraz vytvářely téměř výhradně informace přejaté z tureckých zdrojů. Sympatie k Arménům pramenila předně ze soucitu k oběti, ale svou roli zde sehrála také sdílená křesťanská identita, kulturní minulost a vyspělost arménského národa. Negativní obraz Arménů se skládal především z některých akcí revolucionářů a z poukazování na jejich zkaženou národní povahu. V průběhu světové války dosáhl obraz Arménů a osmanských muslimů, téměř stejných hodnot. Snahou tisku bylo v té době vykreslit co nejpozitivnější obraz osmanského spojence, což ve vztahu k arménské otázce znamenalo participovat na popírání osmanských zločinů. To nebyla pro tisk Centrálních mocností dobrá výchozí pozice. Přes všechnu snahu; filtrování informací ke zveřejnění a tendenční psaní se tisk Centrálních mocností ocitl v defenzivě. Jeho věrohodnost navíc podkopávaly vzpomínky čtenářů na dřívější násilnosti.

¹⁰¹ Výpovědní hodnota statistiky není exaktní, ale pouze interpretativní. Do hodnocení vstupují dva subjektivní faktory: můj a tehdejšího čtenáře. Lze si snadno představit, že například provolání arménské dašnacké strany ze 7. 10. 1896 (s. 2 – 3), v němž dašnaci navzdory masakrům vyjadřují odhodlání bojovat proti vládě dál, a které komentátor nazval vyhrožováním „anarchistickými podniky“ mohlo mít na čtenáře různý účinek. Pro konzervativce mohl být tento obraz Arménů „velmi negativní“, naopak pro sympatizanta krajní levice se mohl stát něčím „velmi pozitivním“. V tomto konkrétním případě jsem volil hodnocení „negativní“, protože nálepka anarchismu společně s agresivním zoufalým tónem provolání pravděpodobně budila ve většině čtenářů spíše záporné emoce, které byly zmírňovány kontextem vraždění a pronásledování. Zprávy neutrálního charakteru jsou z hodnocení vynechány. Několik telegrafických zpráv po sobě je hodnoceno jako jeden celek. Referenčním polem zde je i obsah zprávy, ne pouze komentář žurnalisty, takže například i neutrálně podaná zpráva o masové vraždě je řazena mezi „negativní“ nebo „velmi negativní“ v závislosti kontextu a formě.

Poválečná *Národní politika* byla k Turkům ještě nemilosrdnější, než bývala během hamídijských masakrů, rozsah jí popisovaných zločinů nenechával nikoho na pochybách, kdo je pachatel a kdo oběť.

Výrazivo, které se objevovalo v *Národní politice* při popisu hamídijských masakrů a arménské genocidy

období	hamídijské masakry (1. 1. 1894 – 1. 5. 1897)	R-U v první světové válce (28. 7. 1914 – 3. 11. 1918)	poválečné období (4. 11. 1918 – 31. 12. 1920)			
	krveprolití	22	pronásledování	4	vraždění	7
	ukrutnosti	10	řeže	2	povraždění	3
	vraždění	7	povraždění	1	vyvraždění	3
	řeže	6	bouře	1	řeže	2
	bouře	5	bezpráví	1	děsivé zločiny	1
	krvavé události	4	znásilňování	1	masakry	1
	krvavé výtržnosti	2	tyranie	1	řádění	1
	hotové seče	2			ukrutnosti	1
	hrůzovláda	2			strašlivé řeže	1
	operace proti Arménům	1			krvavé události	1
	divoké lovy	1			pronásledování	1
	hromadné vraždění	1				
	děsivé vraždění	1				
	řádění	1				

Tabulka č. 3, zdroj: *Národní politika*.¹⁰²

Slovník používaný při popisu hromadného násilí se též výrazně měnil v čase. V době hamídijských masakrů popisovali pražští novináři události obraty na škále od násilí až k vraždění. Za první světové války jediné komentáře odsuzující dění v Arménii pocházely z dohodových zdrojů, avšak i tyto citace podléhaly cenzuře a obsahovaly především eufemismy jako „pronásledování“, „bouře“ nebo „tyranie“. Termíny, které by lépe vystihovaly podstatu věcí, jako „řeže“ nebo „povraždění“ byly méně časté. Tento přístup příkře konstatuje s tím, jak označovali žurnalisté z *Národní politiky* události ve východní Anatólíi po skončení války. V nové době je začali nazývat jednoznačným pojmenováním „vraždění“, které jasně dávalo na srozuměnou, že za války šlo mladoturkům o fyzickou likvidaci Arménů.

¹⁰² Uvedené obraty se vždy vztahovaly k pojmenování masakrů nebo genocidy jako celku. V případě použití stejného výrazu v jednom článku vícekrát je tento zanesen do statistiky pouze jednou. Pokud bylo v jednom textu použito uvedeným způsobem více výrazů, jsou zadány do statistiky všechny. Přesahoval-li článek přes dvě strany, jsou v tabulce uvedeny obě.

Číslo stran, na nichž se v *Národní politice* psalo o hromadném násilí na Arménech

období	hamídijské masakry (1. 1. 1894 – 1. 5. 1897)		R-U v první světové válce (28. 7. 1914 – 3. 11. 1918)		poválečné období (4. 11. 1918 – 31. 12. 1920)	
	číslo strany	počet výskytů	číslo strany	počet výskytů	číslo strany	počet výskytů
	1	42	2	1	1	1
	2	42	4	2	2	7
	3	22	5	1	3	6
	4	8			4	3
	5	1			11	1
	23	1				

Tabulka č. 4, zdroj: *Národní politika*.¹⁰³

Tabulka č. 4 dokresluje míru zájmu, kterou dávala *Národní politika* hromadnému násilí na Arménech, v době hamídijských masakru to bylo prioritní téma, jemuž byl věnován nejen úvodník a které plnilo přední strany periodika. Za války nacházíme pouze několik přímých zmínek o masakrech mezi podružnějšími zprávami. Po skončení konfliktu se zpravodajství o tomto hromadném násilí přesouvá přeci jen o něco dopředu, ale stále zůstává tématem druhé kategorie, tj. na druhých a třetích stranách.

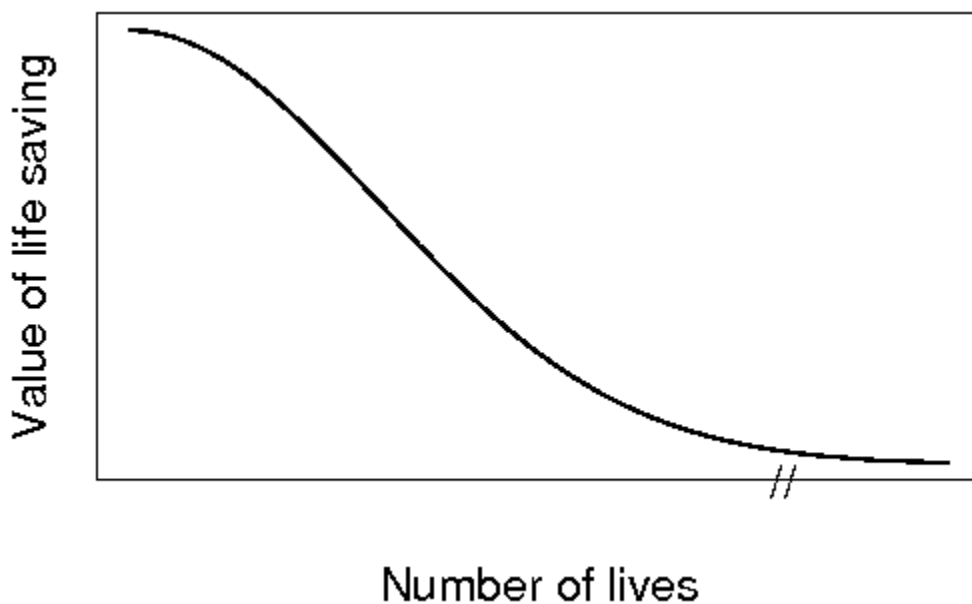
Rád bych se na tomto místě pozastavil nad problematikou politizace zvěrstev a genocidy. Na příkladu prvního sledovaného období lze pozorovat, že deník, jako *Národní politika*, který vycházel v liberálním prostředí habsburské monarchie a byl napojen na různé světové agentury, byl schopen v době míru podávat poměrně objektivní zpravodajství o násilnostech v jiné zemi. Za první světové války však byl zájem o trpící Armény odložen stranou a liberální pokroková monarchie se rázem stala podílníkem na popírání toho, co bude později známo pod spojením „arménská genocida“. To poukazuje na fakt, že zájem o oběti zvěrstev ve třetích zemích je zpravidla povrchní a bývá velmi snadno obětován ve prospěch různých partikulárních zájmů státu. Politikům přitom zpravidla nehrozí odpor veřejnosti, která bývá ve věcech zahraniční politiky většinově neinformovaná a lhostejná. Na druhé straně stojí tendence využívat zvěrstva oportunisticky v rétorice proti nepříteli. Sám Arnold Toynbee, spolueditor slavné „Modré knihy“, která byla souborem důkazů o vyhlazování Arménů užívaným britskou vládou k válečné propagandě, kupříkladu napsal, že se s odstupem času dozvěděl, že jedním z motivů pro zadání zpracování tohoto svazku ze strany britské vlády byla snaha odvést pozornost veřejnosti od zločinů Rusů páchaných na polských židech.¹⁰⁴

¹⁰³ Přesahoval-li článek nebo zpráva přes dvě strany, jsou zaneseny ve statistice obě.

¹⁰⁴ Toynbee, *Acquaintances* (1967), s. 149 – 150.

3.5 Psychická otupělost a arménské ukrutnosti

V následující pasáži jsem se nechal inspirovat článkem amerického psychologa Paula Slovice s podtitulem *Psychická otupělost a genocida*.¹⁰⁵ Slovic si v něm klade základní otázku asi v tomto smyslu: proč jsou dobří lidé schopni vynaložit velké úsilí a riskovat i vlastní život při pomoci jednotlivci a zároveň jsou titíž lidé schopni nehnutě ignorovat smrt milionů? Autor vychází z duální teorie myšlení, v níž je myšlení rozděleno na „systém 1“: intuitivní, automatický, přirozený, neverbální, narativní a experimentální a „systém 2“: analytický, úmyslný, verbální a racionální.¹⁰⁶ Systém 1 je většinou zodpovědný za pocity, které posléze ovlivňují rozhodování o následné pomoci. Paul Slovic v článku prezentuje výsledky výzkumů, který odhalily, že lidé jsou méně ochotni pomáhat skupině lidí nežli jednotlivci. Exaktně bylo prokázáno, že tato devalvace ceny zachráněného lidského života je značná už při porovnání ochoty pomoci jednomu člověku a dvěma lidem. Čím větší je pak skupina, tím klesá i ochota pomoci, nakonec se životy lidí ve větší skupině propadnou do kategorie „statistických“.¹⁰⁷

Graf č. 2, model zobrazující psychické otupění – kolaps soucitu – při hodnocení zachraňování životů. Zdroj: Paul Slovic.¹⁰⁸

Problém devalvace „statistického života“ pramení z toho, že systém 1 se vyvinul, aby nám a naší rodině pomohl přežít, nikoliv aby nám umožnil adekvátně reagovat na vzdálenou masovou

¹⁰⁵ Slovic, *"If I look at the mass I will never act": Psychic numbing and genocide* (2007). Dostupné online: <http://journal.sjdm.org/vol2.2.htm>

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 82 – 83.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 88 – 90.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 90.

vraždou. Slovic vidí východisko v „nakrmení“ systému 1 skrze média obrazotvorným materiálem, který by správně reflektoval hrůzy masového vraždění a umožnil veřejnosti se vcítit do obětí a pocítit „realnost genocidy“. Čísla jsou v tomto smyslu nedostačující; nemá tedy smysl plýtvat silami na přílišné precizování odhadů počtů obětí, protože cifry samotné, ať jsou jakkoliv obrovské, nevyvolávají téměř žádnou emoční odezvu, která by měla vliv na rozhodování se o případné pomoci. Dále Slovic upozorňuje, že by bylo chybou spoléhat se pouze na systém 1. Z perspektivy prevence genocidy je, podle něho, daleko slibnější systém 2. Ten totiž dohlíží nad mentálními operacemi a chováním, které produkuje systém 1. Slovic uzavírá myšlenku tím, že bychom měli provést „co nejsoustředěnější a nejzáměrnější analýzu alarmujících zpráv, které se dočítáme v novinách, aby se jasně ukázalo, že potřebujeme vytvořit zákony a instituce, které by *vyuocovaly* příslušné akce, když vejdou ve známost informace o genocidě.“¹⁰⁹

Jak bychom interpretovali zpravodajství v *Národní politice* ve světle Slovicovy studie?

*Nervy veřejnosti už jsou otupeny děsnými zprávami z tureckého východu, fantasie čtenářů novin uvykla na představy o houfech zhanobených mrtvol křesťanských, hromaděných zfanatizovanou lůzou a vojenskými bestii tureckými v Cařihradě, v Makedonii, v Malé Asii a na Krétě. (...) Konsulové cizích velmocí nepočítají ani tak uřezané hlavy křesťanských obětí, jako spíše žárlivě se navzájem střeží, aby některá velmoc na svou pěst nezakročila ve prospěch mučednických národností a tím nedomohla se převážného vlivu.*¹¹⁰

Uvedený citát dobře demonstruje, že již současníci si byli vědomi otupělosti, kterou způsobovalo ve veřejnosti každodenní konfrontování s masovými vraždami v tisku a toho, že pro moci bylo zastavení násilností na žebříčku hodnot nízko, rozhodně níže než partikulární národní zájmy v Osmanské říši. Čeho si však žurnalisté z *Národní politiky* nebyli dostatečně vědomi, byl vliv povahy zpravodajství na představitivost čtenáře. Většina telegrafických zpráv měla tento charakter:

Dvě stě lidí povražděno

Z Trapezuntu, 10. října. (Zvl. tel.) Potvrzuje se zpráva, že zdejší Arméni byli tureckým obyvatelstvem náhle přepadeni a většina jich pobita. Povražděno bylo na jeden den více než dvě stě Arménů. (...)¹¹¹

Čísla a precizování počtu obětí hrály ve zpravodajství významnou úlohu, ale jak poukázal Slovic, pro evokování soucitu, který byl klíčovou podmínkou pro tlak veřejnosti ve prospěch intervence

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 91.

¹¹⁰ *Národní politika*, 29. 8. 1896, ran. vyd., s. 1.

¹¹¹ Tamtéž, 10. 10. 1895, ran. vyd., s. 1.

a podmiňoval humanitární pomoc, cifry nejsou důležité. Jinými slovy je jedno, zda vynásobíme lidské utrpení 100 nebo 10 000, obě operace jsou daleko za hranicí naší představivosti a jejich výsledek v obou případech v podstatě stejný. Význam kvantifikace obětí spočívá předně v tom, že slouží jako podklad pro racionální úvahy systému 2, jejich téměř úplná absence, jako tomu bylo v rakousko-uherském tisku během první světové války, znemožňuje být základní orientaci v rozsahu problému. Zmíněný druhý pól v podobě přílišné pozornosti věnované vyčíslení obětí zase odvádí pozornost veřejnosti od reality lidského utrpení k plochému handrkování se o číslech. Barvitě zprávy očitých svědků byly během hamídijských masakrů velmi řídké, ve válečném období chyběly a po válce se též objevovaly sporadicky; řádově vždy v jednotkách. Posuďte sami, jak rozdílný je obraz stejných událostí v Trapezuntu v porovnání výše citované krátké telegrafické zprávy a v podání očitého svědka zde:

(...) Tu v šíleném úprku prchá Armén a před mýma očima na samém břehu střelen, kácí se do vody. (...) K mrtvole Arména shodili do vody jiného, aby je utopili. Ale voda na místě tom nebyla dosti hluboká, takže ubožáku vyčuhovala hlava nad hladinou. Kamenovali jej, jedním kamenem udeřen, zmizel pod vodou úplně. Po chvíli objevila se jeho hlava zase a nastalo nové kamenování. To však nebylo dost. Turek jeden hnal se k němu po člunu a rozstřelil mu lebku. V téže chvíli tři Arméni hledali záchranu na člunu a prchali od břehu na širou hladinu. Turci za nimi. Byly to závody na život a na smrt. Ve vzdálenosti asi 100 metrů od nás stál ruský parník. Prchající Arméni veslují k němu, hledajíce tam útočiště. Když dospěli až k samému parníku, Turci nepřestávali je pronásledovati. Nyní však nastalo přehrozné divadlo. Armény na parník nechtěli pustiti a shazovali je ze žebříků dolů. Když to Turci spatřili, vrhli se na Armény ony ještě s větší zuřivostí a ubili je. Na východním břehu klesl Armén postřelený i rána nebyla smrtelná, poněvadž se zvedl, aby utekl, ale Turci, když to spatřili, postavili se kolem něho a kdykoli učinil pokus povstati, vždy házeli po něm kamení. To trvalo asi půl hodiny, až konečně jeden Turek Arménovi hlavu docela rozbil.¹¹²

Pozoruhodné je, že ve zkoumaném vzorku z dob hamídijských masakrů se mi nepodařilo nalézt byť jedinou zmínku o aktivní pomoci Čechů. Ve vřavě světové války *Národní politika* měla daleko k volání o pomoc pro Armény, i když činnost arménského podpůrného spolku rakousko-uherské úřady v tichosti povolily, jak již bylo zmíněno výše. Po válce se jednou ve zkratce zmínil Stanislav Nikolau o řečeném spolku, jinak se zprávy o něm i o přednáškové a humanitární činnosti Karla Hansy omezovaly na inzeráty. Toť vše. Takováto absence aktivní pomoci kontrastuje se sbírkami a velkou pozorností, jichž se dostávalo arménské otázce ve Velké Británii a Spojených státech.¹¹³

¹¹² Tamtéž, 28. 10. 1895, ran. vyd., s. 1 – 2.

¹¹³ Srov. pro USA: Balakian, *The Burning Tigris* (2004). Pro UK: Laycock, *Imagining Armenia* (2009).

České prostředí bylo, zdá se, oproti anglosaskému provinční a chybělo mu institucionální zázemí v podobně misí či početného diplomatického zastoupení, které si užívaly obě velmoci. Češi byli také dlouhou dobu odkázáni na to být jen pasivními diváky v koncertu mocností, protože tvořili jen zanedbatelnou část velké a vnitřně fragmentované monarchie. Jejich vliv na zahraniční směřování tohoto kolosu byl mizivý. V takovémto prostředí se zájem či pocit spoluzodpovědnosti za světové dění tvoří jen stěží.

Zpravodajství v *Národní politice* vyjma válečného období přispívalo k do značné míry objektivní informovanosti čtenářstva o arménské otázce a otevřeně se zastávalo obětí. Trpělo však nedostatkem očitých svědectví a barvitých zpráv, které by dokázaly čtenáři přiblížit skutečnou hrůznost masakrů, ačkoliv na obranu *Národní politiky* se sluší říci, že toto byl problém celé tehdejší žurnalistiky, který v jádru přetrvává do dnešních dnů.¹¹⁴

¹¹⁴ Slocic, "If I look at the mass I will never act": *Psychic numbing and genocide* (2007), s. 91.

4. Karel Hansa

4.1 Hansovy publikace spjaté s arménskou genocidou

V roce 1922 podnikl Karel Hansa cestu do francouzského mandátního území v Sýrii. Zde se seznámil s bezútěšnou situací tamějších arménských vystěhovalců, kteří přežili genocidu za první světové války. Následující rok po svém návratu publikoval knihu *Hrůzy východu*, jejímž cílem bylo informovat československou veřejnost a mobilizovat ji k poskytnutí tolik potřebné finanční pomoci. Knihu *Z potulek Orientem a harémy ve světle pravdy*, která obsahovala detailní popis jeho cesty, vydal pak v roce 1925.

V této kapitole bychom si blíže osvětlili hlavní zdroj našich poznatků o Karlu Hansovi jako filantropovi jeho již výše zmíněné knihy *Hrůzy východu* (1923) a *Z potulek Orientem a harémy ve světle pravdy* (1925). Už samotná skutečnost, že se o autorovi dozvídáme prakticky jen z jeho vlastních spisů, s sebou nese nevýhodu spočívající v takřka úplné absenci alternativních náhledů na jeho osobnost. Hansa, ať již ze skromnosti nebo ze snahy vytěsnit vlastní selhání, se lehce mohl stát vlastním cenzorem. Z charakteru a obsahu jeho děl usuzuji, že je nepravděpodobné, že by Hansa úmyslně zamlčel události zásadního významu, přesto je u něho (ostatně jako u každého autora) nutné počítat s určitou mírou subjektivity a selektivního přístupu k faktům.

Budoucí cestovatel, jehož biografii se budeme věnovat v jedné z následujících kapitol, se z Vídně přestěhoval do Čech až v roce 1919. Mateřským jazykem pro něj byla čeština, ale samozřejmě jako rozený Vídeňan ovládal také němčinu a vedle ní i srbochorvatštinu. Zkušenosti s psaním měl již z doby před svou velkou cestou. V letech 1920 – 1922 přispíval do věstníků československých lesníků. Hansa se ve svých knihách snaží být seriózní. Je dalek hrubých výrazů a sarkasmu. Jeho tón je spíše milý a soucitný, na některých místech mravokárný. Z jeho knih promlouvá i ve své době mírně archaická čeština. Ačkoli autor nebyl profesionálním spisovatelem ani historikem a potřeba sepsat svá dvě zásadní díla před ním vyvstala nečekaně a naléhavě, dokázal se toho obtížného úkolu zhostit poměrně dobře.

Vydání knihy *Hrůzy východu* v roce 1923 následovalo nedlouho po cestovatelově návratu ze Sýrie v prosinci předešlého roku a bylo dozajista ovlivněno snahou informovat Českoslováky co nejdříve, aby mohli finančně přispět na zubožené arménské sirotky a další potřebné. *Hrůzy východu* jsou spisem kombinujícím historický výklad, politické komentáře, reprodukce očitých svědectví a vlastní zážitky. Začátek knihy objasňuje původ, historii a identitu Arménů, následující část se zabývá okolnostmi a především průběhem „všeobecné deportace Arménů“. Závěrečný díl je věnován Hansovým osobním zážitkům s transporty sirotků do Haleba,¹¹⁵ Bejrútu a po moři do Řecka a také z návštěv v uprchlických táborech a sirotčincích v Sýrii a Libanonu. Na samém konci je uvedeno krátké zhodnocení poslední situace na základě podkladů získaných přímo od

¹¹⁵ Město je dnes spíše známé jako Aleppo. Leží v severozápadní Sýrii.

dobročinné organizace *American Near East Relief*. Rád bych na tomto místě zdůraznil význam líčení bestiálního průběhu deportací (1915 – 1916), které autor rekonstruuje především na základě jím sebraných svědectví. Touto částí Hansova díla se z důvodu zaměření své práce podrobněji nezabývám, přesto ji považuji za nejcennější.

Druhá publikace *Z potulek Orientem a harémy ve světle pravdy* (1925) se částečně prolíná s první. Jedná se o cestopis, který již necílí přímo a jen na Armény, ale na celé Hansovo putování od jeho začátku až do konce. Zážitky popsané již v *Hrůzách východu* zde autor vynechává s odkazem na své předešlé dílo. V případě nového vydání by jistě stálo za zvážení, zda nezačlenit do *Potulek* i příslušné (a velmi zajímavé) kapitoly z *Hrůz východu*. K cestopisu je připojeno na konec i krátké pojednání o harémech v muslimských zemích.

Po konci studené války se arménská otázka opět dostala do popředí světového politického dění. Arménská lobby se snaží o mezinárodní uznání arménské genocidy, zatímco turecká vláda se jí v tom snaží všemožně zabránit. Senátor Jaromír Štětina přišel v roce 2006 v horní komoře českého parlamentu s iniciativou, jež si dala za cíl přijetí rezoluce, jež by uznala arménskou genocidu. Přestože nenalezl v senátu dostatečnou podporu, rozvířila se v české společnosti debata o arménské otázce. Hansovy *Hrůzy východu* byly opět vydány reprintem a jeho osobnost připomněla Anna Sochová na mezinárodní konferenci o arménské genocidě v Praze.¹¹⁶

4.2 Velká cesta

*Co bylo cílem všech mých plánů a nadějí, v mojí duši hluboko skrytých, když opouštěl jsem začátkem léta roku 1922 Prahu, bylo mi celkem samotnému nejasno. (...) Klid a jen klid pro ztrýzněnou moji duši šel jsem hledat v neznámo. (...) Dobře ti tak, snílku – myslel jsem si v duchu, když nechtěl jsem uvěřiti tomu, že existuje láska a pravda.*¹¹⁷

Tak začíná cestopis *Z potulek Orientem*. Hansovi bylo tehdy 31 let. Vyrazil bez konkrétního cíle směrem na Balkán. „Nikým nepodporován, jen s hrstkou nejnnutnějších potřeb a s několika „Kč“ v kapse...“¹¹⁸ Pateticky zdůrazňovaný motiv jeho „bolem přesycené duše“ se po cestě opakuje mnohokrát bez bližšího objasnění, které si autor nechal až na konec *Hrůz východu*, my si jej rovněž přiblížíme později. Do vlasti se již Hansa vrátit nechtěl.¹¹⁹ Hledal zapomnění a nový smysl života, který, jak uvidíme, nakonec našel.

¹¹⁶ Anna Sochová in: Štětina – Dadrian – Hofmann et al., *Mezinárodní konference arménská genocida* (2006), s. 41 - 44.

¹¹⁷ Karel Hansa, *Z potulek Orientem a haremy ve světle pravdy*, 2. vydání, nákladem vlastním, České Budějovice 1926, s. 5.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 181.

¹¹⁹ Karel Hansa, *Hrůzy východu (se 60 původními fotografiemi)*, Josef Šefl, Beroun 1923. Reprint- Praha 2006 (ISBN 80-239-8157-9) s. 119: „Otázka, proč vracím se zpět do míst, kterých jsem nikdy víc nechtěl již spatřiti, hárala mi

O osobních věcech cestovatele se zlomeným srdcem se dozvídáme jen útržkovitě na několika místech v jeho knihách. Jeho inventář se hemží předměty spojenými s myslivostí: kožený oblek velký lovecký nůž¹²⁰, hodinky s páskem z liščího chrupu, klobouk opatřený mysliveckou ozdobou liščích trháků¹²¹ (zuby za vedra panujícího na syrské železnici praskaly), dále pak s sebou vezl nezbytný cestovní pas, mapy, fotoaparát s plotnami a filmy, deník a blíže nespecifikované zbraně.¹²² Z deníku a fotoaparátu můžeme usuzovat, že Hansa nejel na jih pouze proto, aby si zde našel nové živobytí, ale že byl od počátku také turistou a dobrodruhem vyhledávajícím zajímavá místa a příhody.

Mapa č. 2. Cesta Karla Hansy. Vytvořeno autorem; mapový podklad: omniatlas.com.

Z Prahy zamířil Karel Hansa vlakem do Bratislavy, odkud cestoval dále po Dunaji na německém parníku Saturn až do Bělehradu. Krátce byl zaměstnán na doporučení tamějšího československého vyslance Kaliny na jednom srbském statku, ale pro spory s místním maďarským úřednictvem odešel. Dále pokračoval vlakem do Cařihradu. Ve vlaku se seznámil

hlavou při vzpomínce na vše prožité. Byly to osobní dojmy, které nesměly mít vlivu na úkol, který jsem si předepsal!”

¹²⁰ Tamtéž, s. 126.

¹²¹ Z potulek Orientem, s. 116.

¹²² Tamtéž, s. 61.

s bulharskými studenty, které kvůli národnostním třenicím šikanoval srbský průvodčí. V řecké okupační zóně měl Hansa problém kvůli chybějícímu vízu, ale celá záležitost byla vyřízena brzy a mezitím mu poskytla místní řecká posádka přátelské pohoštění. Následovala návštěva Edirne pod řeckou kontrolou a Konstantinopole okupované vojsky Dohody. Hansa se ubytoval v českém hotelu v Konstantinopoli. Na své cestě se seznámil také s ruskými emigranty, o nichž později napsal: „Bylo v tom jejich životě mnoho tragiky, ale i Osudem řízené spravedlnosti.“¹²³

V Cařihradu se rozhodl, že na řeckém parníku Hiperochy odpluje skrz Dardanely do Smyrny,¹²⁴ a pak dále do Sýrie. Smyrna byla tehdy ještě v řeckých rukách, ale postup kemalistické turecké armády ze střední Anatólie se zdál být nezastavitelný. Řekové prohrávali svou válku. Smyrna byla dobyta Turky nazpět v září téhož roku. To byla tragická tečka za několik tisíciletí trvající řeckou přítomností v Malé Asii. Náš cestovatel se ve městě krátce zastavil, aby si na československém vicekonzulátu vyřídil potřebné vízum do Sýrie.

V další pouti pokračoval na francouzském parníku Pierre Loti, který jej dopravil do Bejrútu, kde právě místní obyvatelé bojkotovali tramvaje kvůli vysokému jízdnému. Dnešní Sýrie a Libanon se po skončení světové války dostaly pod správu Francouzské republiky a v meziválečné době se zde rozkládalo její mandátní území. V Bejrútu Hansa nasedl na úzkokolejnou železnici, která ho dopravila přes Rajaku, Homs a Hama do Haleba. „Nastala úžasná vřava, která mě vítala do Haleba, cíle mojí cesty – alespoň prozatím do neznáma.“¹²⁵ V Halebu se setkal s Čechy, kteří ho ovšem z počátku považovali za uprchlíka před zákonem. Právě zde v Sýrii začíná zásadní obrat v Hansově životě, který dostává nový nečekaný smysl. Pouť charakterizovaná drobnými příhodami a dojmy získává svou epickou rovinu. V době, kdy se jeho finanční prostředky začaly povážlivě tenčit, a on nemohl sehnat levné ubytování, přijal Hansa pozvání Vahana Melikiana do domu americké dobročinné organizace *American Near East Relief*.

Tušil jsem, že příčiny, pro které se mi dostalo tak laskavého přijetí v čase mojí velké tísně, mají své pozadí, ale pramen jejich jsem si vysvětlit nedovedl. Teprve později seznal jsem, že přátelství pana Melikiana ke mně se datovalo, člověku jemu naprosto neznámému, datovalo se ode dne, kdy mne, aniž jsem tušil, pozoroval, jak poskytl jsem za jednoho večera pomoci v neštěstí staré jedné ženě... (...)

Překročením prahu nového pro mne pohostinného domu jsem seznal, že octl jsem se v prostředí, kde přátelství k bližnímu nebylo pouhou frází.¹²⁶

¹²³ Z potulek Orientem, s. 26.

¹²⁴ Dnešní Izmir ležící na západním pobřeží Malé Asie.

¹²⁵ Tamtéž, s. 118.

¹²⁶ Tamtéž, s. 151.

Hansa se začal podílet na činnosti Near East Reliefu v Halabu. „Seznámiv se za pobytu v Near East Relief s několika zřizenci komitétu, bylo mi usnadněno zúčastniti se různých menších prací ve prospěch sirotků.“¹²⁷ Český filantrop „často“ cestoval se „zřizenci komitétu“, jak nazývá zaměstnance Near East Relief, automobilem do syrského vnitrozemí. Z těchto cest Hansa nejpodrobněji líčí svou účast na transportu sirotků evakuovaných z kemalistického Turecka (konkrétní transport byl vypraven z města Urfy);¹²⁸ sám děti provázel z pohraničního města na Eufratu, Djerabulisu,¹²⁹ až do Haleba.

American Near East Relief, stejně jako další menší humanitární organizace z Evropy, pomáhaly na francouzském mandátním území přeživším genocidy, která se odehrála pod pláštěm „relokace“ arménského a také méně početného křesťanského asyrského obyvatelstva z Malé Asie do dnešní Sýrie. Počet deportovaných osob osmanskou vládnoucí stranou, *Výborem pro jednotu pokrok*, v letech 1915 – 1916 překročil milion osob. V roce 1922 byli mezi hrstkou přeživších v Sýrii především děti a ženy. Takřka všichni muži byli povražděni (s výjimkou starců) již na samém počátku deportací. Arménky se v hojné míře stávaly oběťmi obchodu s lidmi a sexuálního otroctví. Na obšírnější výčet spáchaných zločinů zde není místo, mohu jen opět odkázat na jejich hluboce dojemný popis v *Hrůzách východu*.

Za svého pobytu v Halebu si Hansa citlivě všiml života bezprizorních sirotků v ulicích města a toho jak jejich mizérie kontrastovala s každodenností ostatních obyvatel tohoto rušného centra:

A mezitím co [francouzská vojenská] hudba vesele hrála a nesčetné posluchačstvo se zájmem a bouřlivým potleskem odměňovalo hudebníky za zdařilé jejich umění, jevily se mým zrakům v nejbližší blízkosti dva naprosto od sebe se lišící obrázky ze života. V nádherné budově velitelství, kde moc a síla meče se třpytem zlata, hýřícího v záři nesčetných světél se snoubila, bylo tam bavící se společností úplně zapomínáno na útlé dětské bytosti, které zahaleny v cáry špinavých svých obleků, choulily se k sobě ve výklencích paláce, druh druhu zahřívajíc a ukládajíc se k nočnímu spánku –jak ti pouliční psi!...¹³⁰

Sirotčince nestačily pojmout všechny děti a právě situace sirotků žijících na ulici byla nejhorší. Byly podvyživené a nemocné.¹³¹

Za Hansova pobytu jich denně v Halebu umíralo 6 – 10.¹³²

¹²⁷ Z potulek Orientem, s. 152.

¹²⁸ Hrůzy východu, s. 92 – 95. Z potulek Orientem, s. 152 – 179.

¹²⁹ Arabsky Džarābulus, severní Sýrie.

¹³⁰ Z potulek Orientem, s. 197.

¹³¹ Hrůzy východu, s. 113. Nadpoloviční většina sirotků trpěla očním trachomem.

Příchod každého lékaře a odeslání léčiv bylo by skutkem velevýznamným a jistě oceněným. Strašlivý přímo jest pohled na nemocné malé děti, často ve špinavých hadrech zabalené aneb v mokrých cárech pytlů, jak jsem viděl za různých svých návštěv v táborech a stanech za časů týdny trvajících dešťů podzimních. Děti ležely tam v největším stupni smrtelné horečky bez pomoci na holé často zemi, v kalu, blátě, vodě. Co živ budu, nezapomenu těch maličkých trpitelů za viny nespáchané!¹³³

Dalším aspektem humanitární situace v Halebu a Bejrútu, na který se Hansa zaměřil, byla situace žen a dívek v tamějších nevěstincích:

Skoro ve všech domech panoval jakýsi „pořádek výkladu“ různých ženských těl. Ženy patřící k inventáři brlohu, skoro nahé, prodlévaly na nádvoří, sedíce družka vedle družky na nevzhledných pohovkách a lenoškách, neb ležely rozloženy na kobercích, kouřice cigarety. Byly to ženštiny různých národností a různého stáří. Byla mezi nimi děvčata ve stáří 12 – 18 let, nesoucí již patrné známky různých chorob a odporně nalíčená. Mnohé dívky však byly starší a v některých domech krasavice „černé“ převládaly. V každém domě seděly „majitelky“, které od hostů poplatky za vykonanou návštěvu přijímaly.

Děvčata byla úplně, jak morálně, tak fysicky prodaná a po celou dobu svého života – majetkem své paní, která plně a neomezeně vládla jak duší, tak i tělem ubohé té lidské bytosti.

Že býval jsem brlohů těch častým návštěvníkům, toho nezapírám. Stalo se tak mnohdy i v převlečení do šatů domorodců, a dělo se vše proto, abych provázen jsa dobrým a oddaným tlumočnickem, mohl být uveden i do domů, kamž jako Evropan sotva bych se byl dostal. Všechny moje návštěvy měly účel čistě studijní a sledována byla jimi možnost seznati blíže tamní problémy sociální a prostituční. Zabýváje se většinu měsíců svého pobytu v Sýrii, ale hlavně v Halebu a Bejrútu prací ve prospěch nešťastného národa arménského a jeho dětí – sirotků, pátral jsem ve veřejných těch brlozích po dívkách arménských, kterých na tisíce bylo zašantročeno různým způsobem do rodin mohamedánských, aneb prodáno.¹³⁴

Jakoby mimochodem, ve dvou útržkovitých zmíenkách, se dozvídáme, že se pisatel dostal do smrtelného nebezpečí:

¹³² Tamtéž, s. 101.

¹³³ Hrůzy východu, s. 100.

¹³⁴ Z potulek Orientem, s. 142 – 143.

(...) na prvním místě vzpomínám dobrého svého přítele Vahana Melikiana, jemuž vděčím za zachování vlastního života (...) Ani smrt ředitele amerického sirotčince v Malatii p. Reut, který zastřelen Kurdy – na místo pisatele těchto řádek – při cestě konané automobilem dne 27. září do Antiochie, kdy ještě lékař a šofér byli těžce zraněni – neodstrašila Mr. Kreidera, aby nevytrval v práci.¹³⁵

Myšlenka na zpáteční cestu uzrála v našem cestovateli v Halebu. „Že rozhodl jsem se k návratu, mělo základ v myšlence, pracovat pro dobro nevinných dětí arménských, jichž tisíce a tisíce viděl jsem trpět za viny nespáchané. S jedním z posledních transportů dětských karavan opouštěl jsem Haleb“.¹³⁶ Zde také zanechal své nové přátele: „Jsem přesvědčen, že neradi mne ztráceli, ale také cítili a věděli, že ani já jich nezapomenu.“¹³⁷

Když ve dvě hodiny ráno dorazily vyčištěné vagóny na zboží a pro dobytek nyní plné arménských sirotků do Bejrútu, čekaly je tu arménské ženy, které odložily své děti během deportace. „[Jen jedna] matka poznala svoji dcerušku po znamení, které mělo dítě na krku. S výkřiky nevýslovné radosti objímala svoje dítě, skrápějíc mu líce proudem slz. Byly to okamžiky, na které nikdy nezapomenu.“¹³⁸ Transporty s dětmi nezdědky z povzdálí pozorovaly také „Turkyně“ s odkrytými závoji. „Mnohé z nich plakaly a jevily patrnou lásku k dětem.“ Byly to Arménky donucené přestoupit k islámu v časech deportace.¹³⁹

Již během pobytu v Halabu začal český humanista se sběrem materiálu o situaci „zbytků lidu arménského a jeho dětí-sirotků“¹⁴⁰ a v Bejrútu v této práci za všestranné podpory nejen zřízců komitétu pokračoval.

Dlouho do noci sedávali jsme spolu v malém pokojíčku, při šálkách čaje a zpracování mých poznámek, které jsem si připravoval jako látku pro budoucí svou knihu. Den jak den materiál vzrůstal, deník můj se plnil, neboť těch, kdož prodělali s sebou všechny hrůzy a útrapy deportace Arménů do pouště v letech 1915 – 1919 našlo se velmi mnoho. Každý večer přicházely ženy, zlomené pod tíhou útrap, bídy a nedostatku. Přišly, aby neznámému cizinci vypověděly svoje neskonale hoře. Byly mezi nimi stařenky, klesající pod strašnými ranami Osudu. Bydlely s ostatními uprchlíky v ohromných táborech na břehu moře, ve stanech z hadrů, pytlů zhotovených, aneb v boudách sbitých z kusů plechu. Vyprávěly o prožitých hrůzách, chvěly

¹³⁵ Hrůzy východu, s. 114.

¹³⁶ Z potulek Orientem, s. 208.

¹³⁷ Tamtéž, s. 209.

¹³⁸ Tamtéž, s. 210 – 211.

¹³⁹ Hrůzy východu, s. 114. Nejvíce těchto žen zahlédl Hansa ve stanici Hama.

¹⁴⁰ Z potulek Orientem, s. 189.

*se, ale neplakaly. Prázdné důlky oční neměly slz, neboť vyhasl v nich všechny život. Byl strašný pohled na ubohé ty oběti lidské bestiality.*¹⁴¹

Vedle sbírání materiálů přímo v sídle komitétu Hansa „takřka denně“ navštěvoval s tlumočnickem uprchlické tábory, v nichž živořily tisíce vyhnanců ve stanech z pytlů (kdo si zde mohl pořídít plechovou, střechu byl považován za „boháče“). Například tábor v Bejrútu, který obývalo okolo 35 000 lidí, byl arménskou samosprávou v rámci možností velmi dobře organizován, ale jinak se tu nedostávalo v podstatě všeho. Nebyla práce. Jídla a vody i dalších základních potřeb bylo málo. Jediné, čeho byl nadbytek, byly oční a další choroby. Všichni Hansou dotázaní svorně mluvili o ohromném štěstí, že se jim vůbec podařilo přežít velkou deportaci, při níž přišli často o celé své rodiny.¹⁴²

Obě knihy českého filantropa jsou prodchnuté obdivem k „armádě lidí, prodchnutých láskou k bližnímu“, tedy pracovníkům dobročinných organizací, jež se ze všech sil snažily pomoci deportovaným. Abych uvedl za všechny alespoň jeden bezesporu obdivuhodný příklad takové obětavé práce:

V den naší návštěvy, 25. listopadu 1922, bylo 136 sirotků v péči tamějšího dánského sirotčince, jehož správkyní jest Mme. Maria P. Jacobsen, dáma as 35letá, krásného vzrůstu, blankytně jasných očí. Žena ta zasvětila život svůj dětským duším, aby stala se jim nade vše pečlivou a obětavou pěstovankou. Co přivedlo ji as před mnoha lety do krajin těch, divokých a plných nebezpečí? (...) Byla to láska k ubohým dětem, prýšticí z čistého srdce ženy, které kdys milovalo a tam hledalo utišení a zapomenutí. Našlo srdce, co hledalo, jak tomu nasvědčoval jasný třpyt záblesku očí vycházející z hloubi spokojené duše, nad vykonanou prací! (...)

Chovanky ústavu jsou většinou děti odložené matkami v průběhu deportace, kdy karavany nešťastných matek procházely Charpútem. Tam mnohá matka v důvěře, že dítěti zachován bude život, odložila své, často nemluvně na stupně tamějšího amerického sirotčince. Tam sbírala Mme Jacobsen ty děti a z nich mnohé zachránila životu. Více jak 3000 dětí tak nashromáždila, které sama pak ošetřovala, pro ně prala a vařila. Po odchodu amerického personálu, který ihned vypovězen tureckými úřady po vyhlášení války Ameriky s Tureckem, zůstala sama jediná v sirotčinci. Dík úctě, kterou požívala mezi mohamedánským obyvatelstvem města, našli se lidé, kteří přišli ji pomoci a tak podařilo se jí s nasazením nadlidské námahy děti odchovati. S úsměvem vyprávěla mi, s jakou námahou spojeno bylo

¹⁴¹ Tamtéž, s. 211 – 212.

¹⁴² Hrůzy východu, s. 95 – 107.

vyživování dětí při strašlivém nedostatku životních potřeb, které odnikud nemohly býti doplněny. (...)

Odchod její i s dětmi v roce 1920 z Charpútu byl vysvobozením v pravý čas, neboť útrapy prožité měly za následek [její] vážné onemocnění. (...)

Dojmy, které odnášel jsem si z nezapomenutelné té návštěvy, jsou obrázkem, že přece jen na světě existuje „Láska“!¹⁴³

Zajímavý doklad o Hansově postavení a přístupu Arménů k němu poskytuje jeho popis setkání s arménským vysokým církevním představitelem, katolíkem. Český cestovatel projevující živý zájem o osud Arménů a chuť pomoci byl mile přivítán jako přítel, ale v jeho síly zmobilizovat doma pomoc pro strádající národ se nevěřilo. Bylo jasné, že jako jedinec a soukromá osoba je prakticky bezmocný a to zvláště v Evropě, které Arméni již nedůvěřovali.

Častokrát býval jsem pozván k různým vysoce postaveným přátelům Arménů. Srdečného přijetí dostalo se mi u příležitosti mojí návštěvy u nejvyšší duchovní hlavy katolických Arménů, katolika Sahaka Kabajana, duchovního vůdce Arménů kilických. Stařec více jak 85letý, vysokého věku, zarostlý, ale jiskrných, velice dobrotivých očí, uvítal mne v průvodu p. Kr. K. ve své rezidenci v osobní svojí pracovně. Věděl již o dobrovolné mojí snaze a plánu, že chci pracovati ve prospěch dětí-sirotků jeho národa. Neděkoval – ale nabádal k opatrnosti. Turci mají všude svoje přátele a obdivovatele – pravil. Oni to budou, kteří budou se snažiti, získati Vás, a nepodaří-li se jim – u m l č í V á s ! Krásná jest vaše myšlenka, ale vaše snaha ji uskutečniti, najde i v Československu odpůrce, kterým mnoho bude záležeti na tom, abyste nemluvil, vy, který jste na vlastní oči viděl utrpení mého lidu. Věřte, že národu mému – jak se zdá, nemá se dostati lidských práv pomocí Evropy, neboť tam jsou mnozí silní jedinci, kterým mnoho záleží na tom, aby v těchto zemích zachován byl starý řád...

Tak asi zněla slova vznešeného starce. Slovy těmi předpověděl vlastně vše, s čímž jsem se setkal, sotva že jsem se navrátil a započal svojí práci. Jakoby byl tušil a předem to věděl.¹⁴⁴

Poslední týden v listopadu vyplul italský parník Marate z bejrútského přístavu a zamířil do athénskému přístavu Pirea. Loď si pronajal komitét k přepravě 896 řeckých sirotků, jejich

¹⁴³ Hrůzy východu, s. 116 – 118. Mme Jacobsen potvrdila Hansovi některé dřívější výpovědi, například dosvědčila, že si osobně prohlédla místo, kde Turci v létě 1915 umořily hladem a žízni 10 000 arménských dětí z Malatie.

¹⁴⁴ Z potulek Orientem, s. 212 – 213.

doprovod tvořily pouze dvě americké ošetřovatelky a Karel Hansa.¹⁴⁵ Zanedlouho po vyplutí se malý a ne příliš bytelný parník dostal do velké bouře, která trvala více jak 14 hodin.¹⁴⁶ Český cestovatel si o tom poznamenal: „V pěti jazycích tehdy slyšel jsem volati Boha.“¹⁴⁷ Děti i ostatní pasažéry krutě zasáhla mořská nemoc. Několik sirotků neuposlechlo zákazu vycházení na palubu. Jejich kochání se rozbouřeným mořem málem skončilo tragédií, nebýt chatrného lodního zábradlí a Hansova rychlého zásahu, byli by někteří uličníci našli smrt v rozbouřeném moři.¹⁴⁸ Hygienické podmínky dětí v přeplněných útrokách lodi byly žalostné. „Vši rozmnožily se měrou úžasnou. Pobyt v podpalubí byl pravou trýzní. Všude různého kalu výmětů a špíny.“¹⁴⁹ Během plavby se loď dostala ještě do dalších dvou bouří, které situaci dětí velmi zhoršovaly a navíc je vystavovaly smrtelnému nebezpečí, poněvadž chatrné záchranné čluny by je nebyly spasily. Nejvíce trpěly „těžce nemocné“¹⁵⁰ děti: „Pohled na ty děti vyhublé a těžce nemocné byl trapný. Všem zírala z očí smrt. Cítil jsem, že jistě některé v průběhu naší cesty zemře.“¹⁵¹ Hansovo tušení se vyplnilo, cestou zemřeli dva chlapci, jeden čtyřletý a druhý jedenáctiletý. Přes všechny nesnáze se našemu dobrodruhovi a americkým ošetřovatelkám podařilo udržet situaci pod kontrolou. Za příznivějšího počasí bylo podpalubí čištěno, žíněnky a deky na spaní proplachovány lodní stříkačkou a i děti si mohly oddechnout, umýt se a posilnit se jídlem, kterého byl vždy dostatek, pobavit se hrou knoflíků a kuliček.¹⁵² Loď se dokázala vyhnout se hrozbě čtrnáctidenní karantény v athénském přístavu, která by bezpochyby stála desítky dětí život.¹⁵³

Hansa se ocitl v Athénách téměř dva měsíce po pádu Smyrny. Velké maloasijské tažení bylo v troskách a Řekové na kolenou. Hlavní město zaplavovali uprchlíci. To však neodradilo vášnivého českého turistu od návštěvy antických památek, o nichž dříve četl a toužil je také sám spatřit. Jeho průvodcem byl otec jeho řeckého přítele z cesty parníkem do Smyrny, pan Averov. Bylo to areálu chrámu Olympiea, kde náhodou potkali skupinu arménských sirotků ze západní Anatólie, kteří zde byli v péči komitétu. Ukázalo se, že jeden z nich cestoval společně s Hansou na Marate:

(...) hošíkovo povídání, přivádělo mne do rozpaků. Celému houfu svých kamarádů vykládal, s jakou péčí staral jsem se o děti, jim oranže rozdělával, halvu¹⁵⁴ krájel a polévku na palubě

¹⁴⁵ Hrůzy východu, s. 119.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 124.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 121.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 120.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 141.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 144: „Mluví-li o „nemocných“, myslím tím děti **těžce** nemocné, neboť všechny děti bez výjimky byly více nebo méně choré...“

¹⁵¹ Tamtéž, s. 128.

¹⁵² Hrůzy východu, s. 130.

¹⁵³ Tamtéž, s. 144.

¹⁵⁴ Tj. turecký med.

vařil. Radostné chování hošíka bylo mi důkazem, že trochu vykonané mojí povinnosti přineslo dobré ovoce. Zřejmá vděčnost malého klučiny byla mně krásnou odměnou. (...) Můj malý přítel velice plakal a musel býti opatrovníkem odveden skoro násilím. Teprve když jsem mu přislíbil, že ho v budově Zappeionu co nejdříve vyhledám, utiřil se a dal se odvésti.¹⁵⁵

Hansa zatoužil být na Vánoce doma. Opustil starým a rozbitým řeckým vlakem Athény, krátce navštívil Soluň, pokračoval už v lepší soupravě dál přes Bělehrad, Budapešť a na konečně zastávce „zdráv, svěží a duševně obrozen vešel opětně do víru života pražských ulic.“¹⁵⁶

4.3 Práce pro arménské sirotky v Československu

Bohužel Karel Hansa svou činnost po návratu do republiky detailně nepopsal, přesto ji lze alespoň částečně zrekonstruovat z různých zmínek v jeho díle.

V Československu mimo nepatrnou akci pisatele těchto řádků, ve prospěch arménských sirotek konanou, nebyla provedena doposud žádná akce. Celá akce omezila se jen na konání veřejných přednášek se světelnými obrazy ve prospěch „Hansova fondu pro arménské sirotky“ při československém Červeném kříži v Praze. Fond založen byl za tím účelem. Fond byl založen za tím účelem, aby z dobrovolných milodarů mohlo býti zakoupeno šatstvo, prádlo a obuv pro sirotky, dále bude-li dosaženo potřebného obnosu, ke zřízení jednoduchého sirotčince, aby týž zřízen byl v Libanonu. V důvěře, že v širokých vrstvách lidu československého naleznu jistě – srdce, mající smysl pro bolest a žal druhého člověka, - věřím pevně, že nezůstanu osamocen ve své snaze, která má přinést úlevy nevinným dětem a že slzy trpících budou setřeny láskou a milosrdenstvím!¹⁵⁷

O jedné z Hansových přednášek na téma „O pronásledování a útrapách arménského národa“¹⁵⁸ píše Hakob Asatryan v předmluvě k reprintu *Hrůz východu* (2006). Toto veřejné vystoupení ze dne 25. listopadu 1923 se odehrálo v Obecním domě v Praze a bylo doprovázené promítáním 172 fotografií. „Sál byl prý plný a [přednášející] přítomné uchvátil svým zajímavým popisem každého ze snímků.“ Asatryan nás dále informuje, že kniha *Hrůzy východu* vyvolala za času svého vydání velký rozruch, byla překládána do cizích jazyků a nacisté ji během druhé světové války zařadili na seznam zakázané literatury.¹⁵⁹ Na konci obou knih Hansa žádá „laskavého

¹⁵⁵ Z potulek orientem, s. 252 – 253.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 256 – 267.

¹⁵⁷ *Hrůzy východu*, s. 149.

¹⁵⁸ *Hrůzy východu*, s. 95.

¹⁵⁹ Karel Hansa, *Hrůzy východu*, S. N., Praha 2006, první strana předmluvy.

čtenáře“ aby přispěl na konto jeho fondu a v „*Potulkách*“ slibuje věnovat z každého prodaného výtisku 1 Kč na účet fondu.

Jak již bylo naznačeno v Hansově rozhovoru s katolíkem Sahake Kabajanem, úsilí českého filantropa se po návratu do vlasti nesetkalo s takovou podporou oficiálních míst, jakou očekával, ba naopak je pravděpodobné, že se proti němu postavila blíže nespécifikovaná opozice. Možná právě kvůli ní nevyšlo druhé vydání *Hrůz východu* avizované roku 1925.¹⁶⁰ Ke svému odjezdu z Haleba, bodu obratu v jeho cestě si poznamenal:

*Toho dne měl jsem již v kapse dopis vysokého úřadu mojí vlasti, že nebudu v práci osamocen. Věřil jsem, neboť dopis byl podepsán důvěryhodnou osobou, z rozkazu osoby nadřízené. Odjížděl jsem pln důvěry. Ale jak šeredně jsem byl zklamán, sotva jsem započal svou práci.*¹⁶¹

Ještě v době sepsání *Hrůz východu* před klíčovou Lausannskou konferencí, je Hansa přesvědčen, že mocnosti „rozhodnou definitivně o osudu Armenů. Neboť se zdá nemožno, že poslední stránka války za Právo a Spravedlnost, pro kterýžto úspěch Armeni postoupili tak nesmírné oběti, nemůže býti dopsána, aniž by se jim dostalo spravedlnosti.“ Tak zakončil český filantrop svou knihu. V následující publikaci je již vidět pouze zklamané reakce na konferenci, která se rozhodla tvářit se, jakoby žádní Arméni neexistovali.

*Veliká nedůvěra k Evropě zírала z očí všech. Dnes, kdy píší tyto řádky, jest mi celá situace a tak zvaná „Arménská Otázka“ již jasná. Ovšem vlády národů, které samy utiskují svoje vlastní státní příslušníky, nemohou míti a nemají také porozumění a vůle pomáhati k právům jiným. Alfa a omega v dějinách národů.*¹⁶²

4.4 Osobnost

Osudy Karla Hansy, jak je sám líčí, vrhají světlo i na jeho charakter a postoje. Bez pochyby se jednalo o velmi inteligentního a schopného člověka nadaného velkou empatií, nikoli však geniálního. Ve svých názorech byl dítětem své doby. S významnou výjimkou arménské otázky, o níž vyjadřoval pevné a osobní zkušeností vyhraněné názory, se jeho postoje v podstatě nevymykaly běžným názorům Čechoslováka jeho původu a postavení. V popisu vlastních pocitů je u něho znatelný vliv něčeho, co by se dalo nazvat naivním a idealistickým romantismem, Hansa znal přinejmenším díla francouzského autora tohoto žánru, Pierra Lotiho.¹⁶³ Není pochyb, že z jeho portrétní fotografie na úvodních stranách *Hrůz východu*, pohledný a citlivý mladý muž, nemohu se ubránit dojmu, že z něho číší něco neobyčejně naivního, dětského a zranitelného,

¹⁶⁰ Z potulek Orientem, s. 290.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 208 – 209.

¹⁶² Tamtéž, s. 213.

¹⁶³ Odkazuje se na něho např. zde: *Hrůzy východu*, s. 41 – 42.

přesto musel být odvážným, houževnatým a pracovitým člověkem, neboť nemnoho lidí dokázalo to, co on. Mezi českými cestovateli je jeho humanitární činnost naprostým unikátem.¹⁶⁴ Tyto dvě strany jeho povahy se v něm propojují. Hansovo upřímné a inteligentní vystupování mu pomáhalo na jeho cestách získat mnoho přátel.¹⁶⁵

Budoucí cestovatel a filantrop prožil, soudě tak podle úcty k matce a otci projevované v jeho knihách, šťastné a „řádné“ dětství. Děkuje zde za výchovu, která měla za následek, „že celý můj bouřlivý a na mnohý útes a skalisko narazivší mladý život nenaklonil se na žádnou chybnou stranu a naopak, že všechny bouře jenom mé vlastní já zocelily!“¹⁶⁶

Hansa působil před válkou v nějaké vedoucí pozici v „zemských bosenských státních službách lesnických“,¹⁶⁷ kde se naučil hovořit srbochorvatsky. Za války byl nasazen do bojových akcí na straně Rakouska-Uherska. Na Dněstru byl raněn do ruky, kterou mu chtěli lékaři v Budapešti dokonce amputovat. Kvůli svému zranění pobíral důchod.¹⁶⁸ Jeho možná pozdější účast v československých legiích je krajně nepravděpodobná,¹⁶⁹ přesto se cítil být Čechoslovákem a ztotožňoval se i s myšlenkou „osvobození malých ujařmených národů“.

Ačkoliv neznáme podrobnosti o tom, co bylo bezprostředním impulsem k podniknutí cesty do neznáma, z níž se již nechtěl vrátit domů,¹⁷⁰ byla zřejmě nešťastná láska, jejíž ozvěny jsou přítomné v obou spisech. Sám zhrzený milovník popsal konec své lásky stručně a obsažně:

„Než aby Tys mě trápil žárlivostí a já tebe nevěrou, odešla bych raději s tím mužem, který by mě upoutal, přes to, že bychom měli třeba i děti. Udělala bych to tak, jako to udělala Anna Karenina!“ Tak asi zněla ta slova morálně pokleslé ženy, honící se za požitkem slova „Carpe diem“!¹⁷¹ Mocněji stiskl jsem mezi zuby dutinku dohořívající cigarety a hleděl zaplašiti nemilý obrázek vzpomínky.¹⁷²

¹⁶⁴ Za toto zjištění vděčím paní doktorce Adéle Júnové Mackové, která se dlouhodobě zabývá tematikou prvorepublikového cestovatelství.

¹⁶⁵ Například: Z potulek Orientem, s. 182: „Byl jsem překvapen, neboť tolik „nádhery“ a pečlivého uspořádání jsem věru neočekával. Ale Enwer mi vysvětloval, že k mé poctě, prý hosta v těch místech velice vzácného, uspořádána byla slavnostní večeře. Věděl jsem, že mne mají všichni rádi, ale ve své skromnosti jsem netušil, že celý čas našeho večerního pobytu v kavárně byl zde vyčerpán přípravami k důstojnému uvítání a pohoštění.“

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 182.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 281.

¹⁶⁸ Doplním.

¹⁶⁹ Hrůzy východu, s. 138: „(...) jako Čechoslovák stávám se bezděčně a žel, že zcela nezaslouženě, podílníkem na sympatiích, které chovala k mému národu za krásné skutky vykonané našimi hochy, italskými legionáři.“

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 119: „Otázka, proč vracím se zpět do míst, kterých jsem nikdy víc nechtěl již spatřiti, hárala mi hlavou při vzpomínce na vše prožité.“

¹⁷¹ Lat. „Užij dne.“ Horatius. Užij života, dne, dokud můžeš, než přijde smrt, noc.

¹⁷² Tamtéž, s. 132.

I přes zdůrazňované bolavé srdce a morální rozměr, Hansa přeci jenom nebyl takový „ušlápnutý suchar“, jak by se mohlo zdát, a našel si při cestě na parníku do Sýrie čas na románek s vdanou ženou, jejíž manžel byl na palubě přítomen také. Morální rozměr asi smazalo to, že se jednalo o „dceru žhavé Arábie“. Dá se předpokládat, že on se jí jevil podobně exoticky jako ona jemu.

Pohledy plnými netajené vášně sledovala každý můj krok. Její manžel hověl si opodál na rozprostřených koberecích, kouře vodní dýmku zvanou nargilé. (...) Dobrodružství shledával jsem již proto zajímavým, že dělo se na širém moři a s dcerou žhavé Arábie. (...) Z pod plachty stanu chvílemi zazářilo světélko hořící cigarety. Bylo to umluvené znamení Arabky, která bděla. (...) Žhavé stisknutí mé ruky a její položení na čelo ve znamení pokory bylo pozdravem a přivítáním z její strany. Slova odumírala na rtech, spojujících se v nesčetných polibcích. Tiché a klidné oddychování spáčů povzbuzovalo mne, že „to“ dobře dopadne.¹⁷³

Český cestovatel používá na prahu 19. století na Západě široce rozšířeného konceptu¹⁷⁴ boje mezi „civilisací“ a „barbarstvím“,¹⁷⁵ ale Západ v něm přestává být personifikací pozitivních dopadů civilizace, naopak tyto pokrokové a osvícené hodnoty se stávají abstraktními a Západ je zde zrazuje. Hansa si o arménských ženách při sběru na materiálu na knihu poznamenal:

Ústa jejich nelhala a celý jejich stav byl živým svědectvím tragédie jejich národa, ale i současně obžalobou kulturního Západu, k němuž národ arménský upírá již po celá staletí marně svoje prosby o zachování a udělení lidských práv...¹⁷⁶

Náš humanista nejednou tvrdě kritizuje evropské mocnosti za liknavý přístup k arménské otázce, nevychází při tom z pozice znalce této politiky, jejíž podrobnosti mu unikají, ale z morálního stanoviska očitého svědka katastrofy. Nutno podotknout, že pro tehdejší politiky (snad s čestnou výjimkou amerického prezidenta Wilsona) byly skutečně nejdůležitější národní zájmy jejich států a humanitární situace uprchlíků pro ně hrála čistě podružnou roli.

*Krásné jest žítí ve prospěch jiných,
jednoho každého z veškerenstva,
učiti a rozšiřovati zásadu odpuštění
a považovati službu pro jiné pravidlem svého života,
má býti úkolem každého člověka.¹⁷⁷*

¹⁷³ Z potulek Orientem, s. 107, 109.

¹⁷⁴ Srov. Jo Laycock, *Imagining Armenia: Orientalism, ambiguity and intervention*, Manchester University Press, Manchester and NY 2009.

¹⁷⁵ Hrůzy východu, druhá strana Hansova úvodu.

¹⁷⁶ Z potulek Orientem, s. 212.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 290.

Tak zní filantropovo motto. Ačkoli naše informace nejsou úplné a vycházejí z větší části z náznaků v textu, je možno bez obav tvrdit, že Karel Hansa byl křesťanem. Český filantrop viděl ve svém náboženství především jeho morální stránku, ta mu byla oporou a ospravedlněním při jeho práci ve prospěch arménských vyhnanců. Byl tolerantní vůči islámu a, jak se zdá, i k výkladu světa, v němž Boha nahradila příroda.¹⁷⁸ Křesťanskému náboženství vyčítal nejednotnost a vzájemnou řevnivost různých církví.¹⁷⁹

Náš cestovatel islamofobii rozhodně netrpěl, s muslimy se stýkal již před válkou v Bosně, rovněž v Sýrii získal muslimské přátele, mezi nimiž nechyběli ani Turci, které v hojně míře zaměstnával Near East Relief, protože mohli snáze překračovat hranici do Turecka.¹⁸⁰ Hansův proarménský postoj tedy nepramení z dřívější nenávisti k muslimům. Český filantrop se vyjadřuje uctivě o zbožném islámu a hodnotí jej pozitivně.¹⁸¹ Naopak nemá pochopení pro pověřivost některých muslimů a šarlatánské praktiky dervišů,¹⁸² rovněž ostře odsuzuje náboženský fanatismus, který se obrací proti Arménům.¹⁸³ Ve svém pojednání o harémech se například o problematice zahalování žen vyjadřuje obšírně z mnoha úhlů, ale přece jen tuto praxi považuje za „zpátečnický společenský řád“.¹⁸⁴

Karel Hansa v pozdějších letech dále cestoval a vydal také další cestopisy, jmenovitě: *Léto pod jihoslovanským nebem* (1930), *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi* (1935), *Podkarpatoruská vánoční idyla* (1937) a *Obrázky z Bretonska a pobřeží Atlantského oceánu*. Po odchodu do penze se věnoval lektorství. Patrně se již nikdy neoženil, jak dosvědčuje jeden dokument z roku 1950, tedy rok před jeho předpokládaným datem úmrtí,¹⁸⁵ navzdory tomu mohl mít životní družku. Knihu *Léto pod jihoslovanským nebem* věnoval jistě Lidušce.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 219: „S okem povznesl se i duch a skláněl se před tajemnou velikou mocí, již nazývá jeden bohem, vládcem všehomíra a druhý přírodou...“ (popis dojmu z moře)

¹⁷⁹ Z potulek Orientem, s. 207: „Veliká je však škoda, že říše jejich sama o sobě není jednotná, neboť tam se mezi sebou křesťanské církve velmi nenávidí. (...) Jaká to zrada na vznešeném učení Kristově, který řekl: „Milujte se vespolek!““

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 189 – 190. *Hrůzy východu*, s. 114.

¹⁸¹ Například: Tamtéž, s. 206 – 207: „Tajemství posvátnosti učení velikého proroka Muhameda není skryto pouze v srdcích věrných jeho vyznavačů, v Koránu a ústech mohamedánských duchovních, ale i v ponurých zdech klášterů a mešit dervišů.“

¹⁸² Tamtéž, s. 200: (...) „lidé silných postav, drsného života a přece tak dětinsky pověřiví.“ (O Beduínech přicházejícími za derviši.)

¹⁸³ *Hrůzy východu*, s. 103: „V Damašku za dnešních dob valně se šířící náboženský fanatismus mohamedánský velice je na úkor života uprchlíků, neboť jednání Mohamedánů není v žádném směru příznivé.“

¹⁸⁴ Z potulek Orientem, s. 282.

¹⁸⁵ Pouze v reprintu: Karel Hansa, *Hrůzy východu*, S. N., Praha 2006, druhá strana předmluvy.

¹⁸⁶ Hansa, *Léto pod jihoslovanským nebem* (1930), s. 5.

4.5 Motivy filantropické činnosti

Předem upozorňuji, že nebyl jsem a také nejsem ani dnes ve službách shora jmenované americké společnosti, také ne placen „zlatem Arménů“, jak bylo řečeno, a že vše, co konal jsem a konám, činím dobrovolně a nezištně v první řadě pro arménské sirotky, z pouhého soucitu a lásky k bližnímu.¹⁸⁷

Byl jsem svoboděn, nejenom slohou, ale i pánem svého já! Byla to definice, která mi vždy a všude otvírala dveře, na něž jsem zaklepal. A proč! Proto, že nekradl jsem nikde a nikdy! Proto, že jako člověk poctiví a čistého svědomí mohl jsem předstoupiti vždy a před každého! – A tyto vlastnosti, kterých byl jsem si vždy vědom, ale nikdy jich okázale nestavěl před svoje skromné já, otevřely mi i železem pobitá, těžká vrata domu Near East Reliefu, kamž uveden jsem byl člověkem, který ve mne viděl ne dobrodruha, ale muže.¹⁸⁸

Vše co jsem vykonal, považoval jsem za svoji povinnost a jen lituji, že slabým mým silám nebylo možno vykonati více práce.¹⁸⁹

Takto odůvodňoval svou činnost sám Karel Hansa.

Ještě než se dostaneme k samotným motivům, objasníme si předpoklady, které je vůbec umožnily. Český filantrop se připojil k již existujícím organizacím (tedy zvláště k American Near East Relief), bez jejich příkladu a institucionální opory by jeho akce patrně nevznikla. Hansa cestoval do Sýrie na slepo a nebyl vázán žádnými povinnostmi, které by mu znemožňovaly pracovat pro sirotky; byl, jak sám říká, skutečně svobodný. Zároveň byl natolik inteligentní a schopný, aby úkol, jenž si předsevzal, dokázal zvládnout.

Odpověď na otázku po motivech musí být komplexní a do určité míry opatrná. Komplexní, protože rozhodnutí pracovat pro arménské sirotky bylo výslednicí působení mnoha různých vnějších a vnitřních faktorů, nikoli jen jednoho a opatrná kvůli omezenému rozsahu našich znalostí.

Zištné motivy sám Hansa ostře zavrhuje. Z finančního hlediska podle všeho oprávněně; český filantrop evidentně nebyl placeným agitátorem ovládaným Armény a stejně tak se nedá předpokládat, že by mu peníze z prodeje jeho knihy a z přednášek vynesly závratné jmění, vždyť

¹⁸⁷ Hrůzy východu, s. 95 – 96.

¹⁸⁸ Z potulek Orientem, s. 181.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 189.

ještě ve 30. letech bydlel ve skromném činžovním bytě na Smíchově.¹⁹⁰ Avšak nelze opominout, že přednášky a literární počiny přinesly určitý díl slávy a obdivu. Jeho fond pro arménské sirotky nese přízvisko „Hansův“. Pisatel *Hrůz východu* jimi nepostavil pomník jen obětem genocidy, ale i sám sobě. Toto sice nepovažuji za hlavní faktor, ale vyhlídka na postavení důstojného muže, který si vydobude zaslouženou slávu a obdiv okolí jako ušlechtilý lidumil, se musela Hansovy zamlouvat.

Křesťanství jako součást výchovy, kterou mu poskytli jeho milovaní rodiče, poskytlo českému filantropovi pevný morální základ k odůvodnění pomoci potřebným. Hansa v souladu s dobovým diskurzem a s tím, že jeho knihy byly určeny širší veřejnosti, neoperuje s aspekty svého náboženství, které mohly pro některé jeho současníky nést punc zpátečnictví a nevěrohodnosti, jako třeba odměna za vykonané dobrodíní na zemi v království božím. Ze studia jeho textů lze usuzovat, že náboženství v praxi bral jako přihlášení se k dobru, choval k němu úctu jako ke krásnému principu a nositeli řádu na tomto světě, ale přitom jej nestudoval a nepromýšlel příliš do hloubky. Do jaké míry ovlivnila náboženská výchova jeho rozhodnutí pracovat ve prospěch arménských sirotků je však diskutabilní. K dalším ideovým konceptům na miskách vah můžeme přičíst představu boje civilizace a barbarství, moderní pojetí lidských práv a snad také romantismus. Hansa nebyl jednostranně nábožensky založený člověk, byl spíše citlivým idealistou, jehož hodnoty vznikly nesystematicky synkrezí z tehdejšího intelektuálního prostředí.

Za zásadní faktor při rozhodnutí vstoupit na nelehkou dráhu filantropa, jehož denním chlebem je lidské utrpení, považuji cestovatelovu nešťastnou lásku. Karel Hansa musel nám neznámou ženu hluboce milovat, když kvůli ní vyjel ze země, aby zapomněl a utišil svoje srdce. Ztráta či snad zrada nebo zklamání se v milované osobě s sebou vždy nese velkou bolest. Zpochybňuje dosavadní život, bere mu smysl a trhá sebevědomí na kusy. Nešťastná láska může člověka zlomit, ale provokuje také k činům, jež přinášejí zapomnění a zároveň znovudobývají ztracenou sebeúctu a dávají životu nový smysl. Myslím, že právě toto je velmi důležité při hledání odpovědi na otázku po motivech Hansovy filantropické činnosti. Karel Hansa obrátil svou lásku k nešťastným uprchlíkům a sirotkům, a tak jeho život dostal nový smysl.

Patrně nejdůležitější roli hrála bezprostřední osobní zkušenost spojená s Hansovou schopností vcítit se do situace uprchlíků vedoucí přímo k pocitu „povinnosti“ pomoci. Sílu přirozené lidské empatie není na tomto místě možné podceňovat. Každá plačící tvář probouzí účast a vinu, že jsme neštěstí nedokázali zabránit.

¹⁹⁰ Hansa, *Podkarpatoruská vánoční idyla*, (1937), v reklamě na závěru publikace je uvedena Hansova adresa, která se nezměnila přinejmenším od vydání *Hrůz východu* roku 1923: Praha-Smíchov, Libušina ul. (dnes ul. Na Valentynce) 451-13.

4.6 Dílo Karla Hansy ve světle studie Paula Slovice

V předcházejících kapitolách jsme si představili osobnost Karla Hansy, jeho aktivity a motivy k nim. V této krátké kapitole se zaměříme na jejich analýzu z perspektivy studie Paula Slovice a duální teorie myšlení, jak jsme si je nastínili na příkladu *Národní politiky* v kapitole 3.4 *Kvantitativní analýza*.

Banálním, leč zcela zásadním předpokladem pro jakoukoliv humanitární pomoc či intervenci je samotné upoutání pozornosti. Na rozdíl od čtenářů *Národní politiky* Karel Hansa byl skutečně na místě a mohl na vlastní oči vidět, jaké škody genocida napáchala. Zároveň v jeho příběhu sehrálo zásadní roli pozvání Vahana Melikiana do domu Near East Reliefu v Halebu, jehož přijetím se český cestovatel ocitl ve společnosti lidí, jejichž veškerá pozornost se točila okolo přetrvávající humanitární katastrofy.

Aplikujeme-li duální teorii myšlení, na Hansův automatický, emoční systém 1 byl přímo zahlcen silnými impulzy, které jej podněcovaly k jednání. Vědomý a racionální systém 2, pak vybral nejlepší cestu, jak realizovat pomoc, k níž vybízely morálně-emotivní podněty ze systému 1.

Druhou stranou činnosti českého filantropa byly jeho výstupy do veřejného prostoru: přednášky a knihy. Na rozdíl od tisku, jehož primárním úkolem bylo informovat, bylo hlavním cílem Hansy pomoci arménským sirotkům vybráním co největší částky do jejich fondu při ČČK. S ohledem na to i na svou osobní zkušenost dokázal situaci lépe formulovat, než čeští novináři spoléhající se na agenturní zprávy. Na stránkách svých knih a ve svých přednáškách za pomoci konkrétních živých příkladů „nakrmil“ systém 1 svých čtenářů a posluchačů vysoce emotivními svědectvími o probíhajících hrůzách. Tohoto kapitálů následně využil ve své sbírce. Peněžní příspěvek však nebyl jediným efektem, líčení děsivých událostí mohlo podnítit Hansovy posluchače a čtenáře i k hlubšímu zamyšlení, jinými slovy řečeno mohlo stimulovat jejich systém 2. „Pomocná akce“ Karla Hansy byla v mnoha ohledech úspěšná (přednášel například ve velkém sále Měšťanské besedy v Praze¹⁹¹, vyšly jeho dvě knihy a také sbírku s odstupem let hodnotil velmi pozitivně¹⁹²), přesto zůstával tento český humanista ve svém snažení osamocen a jeho vliv na českou společnost jako celek byl spíše zanedbatelný.

¹⁹¹ *Národní politika*, 18. 1. 1924, ran. vyd., s. 3.

¹⁹² Hansa, *Podkarpatoruská vánoční idyla*, (1937) s. 13: „Hansův fond pro arménské sirotky byl založen autorem po jeho návratu ze Sýrie roku 1923. Byl jím pak obětavě dále budován, takže po řadě let fond dosáhl částky úctyhodné výše.“, podle reklamy na Hansovy knihy a přednášky, která je připojena na konci publikace, byly *Hrůzy východu* rozebrány již v roce 1925.

5. Závěr

Je v jistém smyslu obtížné formulovat jednotný závěr k práci, která je založena na dvou na první pohled tak odlišných případových studiích. Jejich odlišnost, jak již jsem naznačil úvodu, vychází z velmi fragmentární povahy pramenů. Například v anglicko-jazyčném prostředí, kde je pramenů k dispozici nesrovnatelně větší množství, by taková práce vypadala daleko uceleněji. Výhodou nedostatků pramenů je na druhou stranu možnost hlubší analýzy těch, co jsou k dispozici.

Jednotícím prvkem mého textu byla otázka po přístupu českých autorů k arménské otázce. Zde jsem sledoval dva přístupy.

První z nich je novinářský, který je ve vleku diskurzu agenturních zpráv a jehož charakter je informativní, analytický i moralizující. Nicméně jeho ambicí není humanitární pomoc, ale informovanost čtenáře. V kritickém momentě války jsou pak hlasy zastávající se deportovaných Arménů umlčeny v zájmu válečného snažení. *Národní politika* v tomto směru nebyla výjimkou, jako ostatní deníky na území Centrálních mocností i ona se slepě podílela na popírání toho, co bude později známo jako arménská genocida. Ale také novinové články z období hamídijských masakrů a z času poválečného vyrovnávání se s genocidou, které byly nakloněny obětem, se stavěly spíše do pozice pasivního pozorovatele. Navíc zůstávaly povětšinou na neosobní rovině čísel, a proto nedokázaly předat čtenáři emotivní poselství o reálnosti probíhajících zločinů, které by jej dokázalo podnítit k poskytnutí podpory.

Na rozdíl od redaktorů národní politiky měl Karel Hansa možnost pocítit (jak by řekl Paul Slovic) „reálnost genocidy“ na vlastní kůži, když navštívil uprchlické tábory v Sýrii. Tato zkušenost ho podnítila k horečné činnosti. Vydal dvě knihy, přednášel a zorganizoval úspěšnou sbírku. Charakter jeho textů je též informativní a moralizující, ale na rozdíl o soudobé žurnalistiky vykreslil v knize *Hrůzy východu* daleko živější obraz utrpení obětí „deportací“, navíc Hansa ve svých knihách vyzývá čtenáře k darování peněžního obnosu ve prospěch jeho fondu pro arménské sirotky.

Arménská genocida byla pouze první z dlouhé řady obdobných tragédií, které se odehrály v pohnutém 20. století. Bohužel tato zhoubná nemoc lidstva neskončila s příchodem nového milénia. Účinný lék na lhostejnost ke genocidě jako globálnímu problému se zatím hledá marně.

6. Bibliografie

6.1 Prameny

6.1.1 Periodika

Československo-jihoslovanská revue

Humoristické listy

Národní listy

Národní politika

6.1.2 Knihy

AHARONIAN, Avetis, *Obrázky z tureckého Arménska*, J. Otto, Praha 1903.

ČECH, Svatopluk, *Cestovní poznámky Svatopluka Čecha z roku 1889*, Hejda a Zbroj, Mladá Boleslav 1910.

ČERMÁR, J. – DVORSKÝ V. – HORÁK B., *Ilustrovaný zeměpis všech světadílů*, František Machát, Praha 1925.

FAIT, Emanuel, *Kavkaz: jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*, Matice česká, Praha 1894.

GEBOUEROVÁ, M. – JIRÁK, A. – REITLER A., *Dějepis pro školy měšťanské*, Komenium, Praha 1910.

HANSA, Karel, *Hrůzy východu*, S. N., Praha 2006, ISBN 80-239-8157-9. Faximile z původního vydání u Josefa Šefla v Berouně v r. 1923 se 60 původními fotografiemi.

HANSA, Karel, *Léto pod jihoslovanským nebem*, nákladem vlastním, Praha 1930.

HANSA, Karel, *Podkarpatoruská vánoční idyla*, nákladem vlastním, Praha 1937.

HANSA, Karel, *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*, nákladem vlastním, Praha 1935.

HANSA, Karel, *Z potulek Orientem a haremy ve světle pravdy*, 2. vydání, nákladem vlastním, České Budějovice 1926.

HAVELKA, František Josef, *Na Kavkaz*, II. dopl. vyd., Joža Jícha, Brno-Husovice 1928.

HEYDUK, Adolf, *Z pouti na Kavkaz: 1885*, J. Otto, Praha 1902.

KAMENÍČEK, František – DVOŘÁK, Rudolf, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol*, J. Otto, Praha 1903.

KAMENÍČEK, František – DVOŘÁK, Rudolf, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol*, J. Otto, Praha 1912.

KOŘENSKÝ, Josef, *Asie. Kulturní obrázky z asijského jihu a západu*, Štorch a syn, Praha po roce 1920 – 1922.

Ottův slovník naučný: Druhý díl (Alqueire – Ažušak), J. Otto, Praha 1889.

SALAČ, Klement, *Baslův zeměpis pro školy občanské (II. díl)*, I. L. Kober, Praha 1920.

TOUŽIMSKÝ, Josef Jakub, *O říši osmanské*, Grégr, Praha 1877.

ŽELEZNÝ, Josef, *Obchodní zeměpis pro obchodní školy dvoutřídní a ústavy příbuzné*, Česká grafická unie, Praha 1920.

6.2 Literatura

- AKÇAM, Taner, *The Young Turks' Crime Against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2012.
- BALAKIAN, Peter, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, Perennial, NY 2004.
- DADRIAN, Vahakn N., *German Responsibility in the Armenian Genocide: A Review of the Historical Evidence of German Complicity*, Blue Crane, Watertown 1996.
- DADRIAN, Vahakn N., *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn, Providence 1997.
- DADRIAN, Vahakn N., *Warrant for Genocide: Key Elements of Turco-Armenian Conflict*, Transaction, New Brunswick 2004.
- DE WAAL, Thomas, *The Caucasus: An Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2010.
- FREELY, John, *Tajemství paláců: Soukromý život sultánů v Istanbulu*, BB art, Praha 2004.
- FROMKIN, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, Holt, NY 2001.
- GÜRÜN, Kamuran, *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed*, Rustem, Nicosia 2001. Původní vydání v turečtině 1983.
- HANIOĞLU, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey 2008.
- HOVANNISIAN, Richard G. (editor), *The Armenian People from Ancient to Modern Times: Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Volume II, St. Martin's Press, New York 1997.
- HULL, Isabel V., *Absolute Destruction: Military Culture and Practices of War in Imperial Germany*, Cornell University Press, Ithaca 2005.
- JASPERS, Karl, *Otázka viny*, Academica, Praha 2006.
- KAISER, Hilmar, *Imperialism, Racism, and Development Theories: The Construction of a Dominant Paradigm on Ottoman Armenians*, Gomidas Institute, Ann Arbor (Michigan) 1998.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa (editor), *"We" and "the Others": Modern European Societies in Comparative History*, Karolinum, Prague 2004.
- KŘÍKAVOVÁ, Adéla – ČERNÝ, Václav, *Kurdové, Čerkesové*, Orientální ústav ČSAV, Praha [1984].
- LAYCOCK, Jo, *Imagining Armenia: Orientalism, ambiguity and intervention*, Manchester University Press, Manchester and NY 2009.
- MCCARTHY, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslim 1822–1922*, The Darwin Press, Princeton (New Jersey), 1996.
- MILLER, Donald E. – MILLER, Lorna T., *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, University of California, Berkeley, LA, 1993.
- NAIMARK, Norman M., *Plameny nenávisti: Etnické čistky v Evropě 20. století*, Lidové noviny, Praha 2006. (*Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Harvard University Press, Cambridge and London 2001.)
- NALBANDIAN, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles 1963.

- OGANDŽANJAN, Artem, 1915 god neosporimyje sviditel'stva: Avstrijskije dokumenty o Genocide armjan, Sankt-Peterburg 2005.
- PALMER, Alan, Úpadek a pád Osmanské říše, Panevropa, Praha 1996.
- PIERCE, Edwin, Life of Abdul Hamid, Constable, London 1917.
- PIRICKÝ, Gabriel, *Turecko*, Libri, Praha, 2006.
- RAMSAY, William M. *Impressions of Turkey: During Twelve Years of Wanderings*, Hodder and Stroughton, London 1897.
- ŠAGINJAN, Vagaršak, *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2001
- SCHALLER, Dominik J., *From the Editor(s): Genocide research, preventionism and politics of memory – a personal note*, Journal of Genocide Research (2006), 8(3), September, s. 245 – 248.
- SLOVIC, Paul, *"If I look at the mass I will never act": Psychic numbing and genocide*, Judgment and Decision Making, vol. 2, no. 2, April 2007, s. 79 – 95. Dostupné online: <http://journal.sjdm.org/vol2.2.htm>
- ŠTĚTINA, Jaromír – DADRÍAN, Vahakn N. – HOFMANN, Tessa et al., *Mezinárodní konference arménská genocida*, o. s. ARC, Praha 2006.
- TESAŘ, Filip, *Etnické konflikty*, Portál, Praha, 2007.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Acquaintances*, Oxford University Press, London 1967.
- WILLIAMS, August Warner – GABRIEL, Mgrditch Simbad, *Bleeding Armenia: Its History and Horrors under the Curse of Islam*, Publishers' union, Chicago 1896.